

HANNİBAL'İN MEZARI

Ord. Prof. Dr. ARİF MÜFİD MANSEL

Topraklarımızda bulunduğunda şüphe olmıyan Eskiçağın en büyük komutanlarından Kartacalı Hannibal'in mezarı ve onun yeri bilhassa 19 uncu yüzyıldan beri bir hayli araştırmacıyı meşgul etmiş, bunlar tarafından çeşitli ve hattâ bazan birbirine zıd faraziyeler ileri sürülmesine yol açmıştır. 1935 yılı sonlarına doğru ATATÜRK'ün bu büyük askerin mezarına karşı ilgi göstermesi, yerinin tesbiti ile orada bir anıt dikilmesini emretmesi üzerine gerek Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, gerek Kocaeli Vilâyeti, gerek İstanbul Arkeoloji Müzeleri ve Eski Eserleri Koruma Encümeni tarafından bu alanda bazı ön çalışmalar yapılmış, bundan sonra da zaman zaman resmî makamlar bu işle meşgul olmuş ve basında çeşitli yazılar çıkmıştır. İleride yapılacak araştırmalara ve dikilecek anıtın yerinin tesbitine ışık tutar ümidi ile bir taraftan antik kaynaklara, diğer taraftan topografik araştırmalara ve arşiv incelemelerine dayanan bu etüdü hazırlamış ve ATATÜRK'ün isteğinin bir kısmını, imkânlarımız çapında, yerine getirmiş bulunuyoruz.

Hannibal'in hayatı ve bilhassa Romalılarla yaptığı harpler hakkında ne kadar çok bilgimiz varsa onun ölümü ve gömüldüğü yer hakkında o kadar az şey biliyoruz¹. Tarihin şahıslarla, ancak kendi sahasında önemli bir rol oynadıkları müddetce ilgilendiği gerçeği ile açıklanması mümkün olan bu durum Hannibal'in mezarının yeri ile ilgili problemin hallini güçleştirmektedir. Harp taliinin Kartaca'dan yüz çevirmeğe başladığı devreye ve bu devre içinde Hannibal'in durumuna ve Romalıların ona karşı takındıkları tavıra

KISALTMALAR :

KSyll. = 'Ο ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος.

NP. = 'Ο Νέος Ποιμὴν.

RE. = Pauly's *Realencyclopaedie der klassischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung.*

¹ Hannibal'e ait kaynaklar için toplu olarak Th. Lenschau, RE. VII, s. 2323 v. dd. Son seneleri için: aynı yerde 2348 v. dd. H. Volkmann, *Der Kleine Pauly* II (1967), s. 935 v. dd.

kısa bir göz gezdirecek olursak Romalı komutan P. Scipion'un kazandığı Zama savaşından sonra (M.ö. 202) Kartaca donanmasının yok edilmiş, dolayısı ile Kartaca kudretinin kırılmış ve bu devletin Romaya haraç vermek zorunda kalmış olduğunu görürüz. Hannibal'in İtalya'daki başarıları boşa gitmişti. Bu tarihten sonra Romalılar can düşmanları olan Hannibal'in her hareketini şüphe ile izlemeğe başlamışlardı. Çünkü bu dâhi insanın rahat durmayacağından ve Roma boyunduruğunu atmak için her fırsattan faydalanacağından kuşkulanyorlardı.

Roma senatosunun Doğu devletlerine karşı tatbik ettiği himaye siyasetinden yavaş yavaş ilhak siyasetine kayması ve bu arada Anadolu'yu zaptetmeğe karar vermesi üzerine Roma ordu ve donanmasının Doğuda meşgul olduğu bir zamanda Hannibal'in Roma'yı arkadan vurma tehlikesini önlemek için Romalılar M.ö. 196 da (yahut 195 te) görünüşte Numidia kralı Massinissa ile olan sınır anlaşmazlığını gidermek, gerçekte ise Hannibal'in plânlarını öğrenmek ve hattâ onu öldürtmek için (İustinus XXXI, 2, 11) Kartaca'ya bir heyet göndermişlerdi. Daha önceleri Kartaca'da iktidarda kaldığı zamanlar birtakım reformlar yapmış olduğundan muhalif partinin düşmanlığını kazanmış ve bu yüzden mevkii bir hayli sarsılmış olan Hannibal selâmeti firarda bulmuş, ilk önce Suriye'de Tyros'a, oradan Antiokheia'ya (Antakya) ve oradan da Ephesos'a giderek Suriye kralı Antiokhos III ile görüşmüş ve onun himayesine girmişti. Fakat Hannibal kralın savaşlarına, Side açıklarındaki deniz muharebesinden (M.ö. 190) sarfinazar, katılmamıştı. Antiokhos'un Manisa muharebesinde büyük bir yenilgiye uğraması üzerine Suriye'de Apameia'da yapılan barış müzakereleri esnasında (M.ö. 188) Romalılar gerek ön görüşmelerde, gerek bizzat antlaşma müzakerelerinde Hannibal'in kendilerine teslimini istemişlerdi (Polybios XXI, 17, 7 ve 45, 11. Livius XXXVII, 45. Diodoros XXIX, 10. İustinus XXII, 4, 1). Kral tarafından vaktinde haberdar edilen Hannibal ilk önce Girit'e, oradan Bithynia kralı Prusias'a sığınmış, bu kralın Bergama kralı Eumenes II ye karşı savaşlarına katılmıştı. Hannibal kendisine konut olarak başkent Nikomedeia'yı (İzmit) değil, fakat ona yakın olan Libysa kasabasını seçmişti. İşte orada M.ö. 183 de dramın son perdesi oynanmış ve Hannibal Romalıların eline düşmemek için zehir içmek suretiyle hayatına son vermiştir.

Romalı komutan ve devlet adamı Flaminius'un başkanlık ettiği Roma heyetinin 183 yılı sonbaharında Nikomedeia'ya geldiği anlaşıldığına göre o zamanlar Bithynia'nın başında kiral Prusias I bulunuyordu. Bu heyetin esas görevi Bithynia ile Bergama arasındaki anlaşmazlıkta arabuluculuk yapmak ve harbe son vermektir. Bu arada Hannibal'in istenmesinin Flaminius'un şahsî inisiyatifi ile mi, yoksa Roma senatosundan aldığı talimat üzerine mi yapıldığı kesin olarak tesbit edilemiyor. Hattâ Prusias'ın böyle bir istek yapılmadan dahi sırf Romalılara yaranmak için Hannibal'in teslimini teklif etmiş olması da hatıra gelebilir². Fakat Romalıların, yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı gibi, can düşmanlarını öteden beri ele geçirmek istedikleri göz önünde bulundurulacak olursa Flaminius'un böyle bir istek ileri sürmüş ve Prusias'ın bu isteğe boyun eğmiş olduğunu kabullenmek bize en makul hal çaresi gibi görünüyor. Bahusus ki böyle bir tradisyonun, tarihini en güvenilir kaynaklara başvurmak suretiyle yazmış olan Polybios'ta mevcut olduğu anlaşılıyor³. Hannibal, Roma heyetinin Bithynia'ya gelişinden kısa bir süre sonra, herhalde müzakerelerin sonunu beklemeden, intihar etmiş olmalıdır. Binaenaleyh kendisine sığınmış olan ve o zamanlar 67 yaşında bulunan bir adamı Romalılara teslim etmek aşağılığını göstermiş olan kiral, bazan ileri sürüldüğü gibi, zayıf karakteri ile tanınmış Prusias II değil, fakat onun babası Prusias I dir.

Şimdi Hannibal'in ölüm tarzı ve bilhassa ölüm yeri hakkında bilgi veren başlıca kaynakları (mümkün olduğu kadar kronolojik bir sıra takip etmek suretiyle) birer birer gözden geçirelim⁴.

Cornelius Nepos, *Hannibal* 12 - 13.

"Asyada bu olaylar ceryan ederken konsüllerden L. Q. Flaminius'un akşam yemeğine dâvetli olan Prusias'ın elçileri tesadüfen

² Bütün bu meselelere dair: C. Habicht, RE. XXIII, s. 1103. Ayrıca bk. W. Hoffmann, *Hannibal*, s. 127. H. G. Gundel, *Der Kleine Pauly* II, s. 565.

³ Polybios tarihinin bu kısmı bize kadar gelmemiştir. Fakat onun yankılarını Plutarkhos, *Titus* 20, Appianos, *Syriake* 43 ve Pausanias VIII, 11, 11 de bulmak mümkündür. Ayrıca bk. RE. XXIII, s. 1103.

⁴ Burada kullandığımız metinler ve bunların tercümelemleri, başka bir kayıt bulunmadığı takdirde, "*Loeb Classical Library*" ve M. Nisard tarafından neşrolunan "*Collection des Auteurs Latins*" e dayanmaktadır. Bunların dışında bazı metinleri tercüme eden, yahut tercümelemleri gözden geçiren Prof. G. E. Bean'e teşekkürlerimi sunarım.

Hannibal'den bahsettiler. Bunlardan biri Hannibal'in Bithynia krallığında bulunduğunu söyledi. Flamininus hemen ertesi gün bu haberi senatoya ulaştırdı ve senatörler, Hannibal yaşadığı müddetçe Roma'ya tehlikeli olabileceği düşüncesi ile, Prusias'a elçiler ve bu arada Flamininus'u gönderdiler ve kırıaldan Roma'nın can düşmanını yanında bulundurmamasını ve onu kendilerine teslim etmesini istediler. Prusias bu isteği redde cesaret edemedi, yalnız kendisinin konuk-severlik haklarını bizzat çiğnemek zorunda bırakılmamasını rica etti. Elçilere "eğer başarabilerseniz onu siz tutuklayın, oturduğu yeri kolayca bulabilirsiniz" dedi. Hannibal kırıaldın kendisine tahsis ettiği bir şatoda oturuyordu ve birgün başına gelecekleri önceden sezmiş olduğundan her taraftan çıkış menfezleri yaptırmıştı. Romalı elçiler eve ulaştılar ve onu her taraftan kuşattılar. Kapılardan birinin önünde duran bir köle mutaddan fazla silâhlı kişiler gördükte efendisini hemen haberdar etti. Hannibal ise diğer kapıların da tutulup tutulmadığını öğrenmesini köleye emretti. Birkaç dakika onra köle gelüp şatonun her taraftan sarılmış olduğunu bildirdikte Hannibal bunun bir tesadüf eseri olamayacağını, kendisini tutuklamak istediklerini ve düşmanlarının eline düşmemek için hayatına son verme zamanının gelmiş olduğunu anlamakta gecikmedi. Bu büyük adam, eski olayların anıları ile dolu olarak, üzerinde daima taşıdığı zehiri içti; böylece 70 yaşında öldü".

Alexandros Polyhistor, Stephanos Byzantios'ta (Edit. Meineke, s. 416)⁵.

"Libyssa, Alexandros Polyhistor'un yazdığına göre, Bithynia'da deniz kenarında bir kaledir. Etnikon'u Libyssaaios'tur".

Titus Livius XXXIX, 50 :

"Hannibal uzun zamandan beri böyle bir sonucu sezmişti.... Etrafının tehlikelerle dolu olduğunu görerek oturduğu evde yedi menfez yaptırmıştı; bunlardan bazıları, muhafızlar tarafından kesilmemeleri için, gizli tutuluyordu. Hiçbir kimse tarafından bilinmediğini zannettiği gizli bir kapıdan kaçmak istedi, fakat onun ve diğer menfezlerin muhafızlar tarafından tutulmuş olduğunu gördü. Bunun üzerine böyle bir hal için uzun zamandan beri hazır bulundurduğu zehiri istedi. Prusias ve kırıallığına lânet etikten ve çiğnenen konuk-

⁵ C. Müller, *Fragmenta Historicorum Graecorum* III, s. 232 no. 39-41. F. Jacoby, *Fragmente der griechischen Historiker* III A, s. 123 no. 125; III a, s. 304 no. 125.

severlik tanrılarını andıktan sonra, zehiri içti. İşte bu suretle Hannibal hayatına son verdi”.

Plinius, *Naturalis Historia* V, 43, 2 :

“Bir zamanlar mevcut olan Libyssa kasabası ki orada bugün yalnız Hannibal'in mezarı bulunmaktadır”.

Plutarkhos, *Flamininus* 20 :

“Hannibal vatani olan Kartaca'dan gizlice kaçmış, ondan sonra Antiokhos'un yanında kalmıştı. Fakat kiral Magnesia muharebesinden sonra barış akdetmek zorunda kalınca yine kaçmış, şurada burada dolaşmış ve sonunda Bithynia'da kiral Prusias'ın sarayına sığınmıştı. Romalılar bunu biliyorlardı. Bununla beraber hiçbir kimse kaderin yere sermiş olduğu bu insanla, yaşı ve vücut zaafı yüzünden, ilgilenmiyordu. Fakat Flamininus senato tarafından başka işler için elçi olarak Prusias'a gönderildi. Orada Hannibal'i gördü ve onun daha hayatta olduğuna canı sıkıldı. Vâkıa Prusias kendisine sığınmış ve himaye görmüş bir insan için elinden geldiği kadar yalvardı. Buna rağmen Flamininus'u kandıramadı.

Hannibal'in ölümüne dair eski bir söze işaret edilmektedir ki bu söz şöyle idi : “Bir zaman gelecektir ki Libyssa toprağı Hannibal'i örtecektir”.

Hannibal bu sözden Afrika'da Kartaca'da gömüleceği anlamını çıkarıyor ve hayatını orada sona erdireceğini ümit ediyordu. Fakat Bithynia'da sahilde kumsal bir bölge ve onun hemen yanında Libyssa adında büyük bir köy vardı. Hannibal o zamanlar orada oturuyordu. Prusias'ın zaafından devamlı olarak kuşkulandığından ve Romalılardan korktuğundan oturduğu evin altında yedi tane yeraltı geçidi yaptırmıştı. Bunlar çeşitli yönlerde doğru uzanıyordu ve hepsi gizli bir çıkışa sahip bulunuyordu. Flamininus'un kendisini istediğini duyduktan bu gizli yollardan kaçmak istedi, fakat her yerde kralın nöbetçileri ile karşılaştı. Bundan dolayı hayatını sona erdirmek kararını aldı. Bazılarına göre mantosunu boynuna dolamak ve bir köleye sırtının üzerinde diz çöküp boğuluncaya kadar (kumaşı) sıkmasını emretmek suretiyle ölmüştür. Diğerlerine göre ise Themistokles ve Lydia kiral Midas'ın örneğine uyarak sığır kanı içmiştir. Livius yanında daima taşıdığı zehiri içtiğini ve kadehi kaldırırken şu cümleyi söylediğini yazmaktadır : “Romalıların büyük korkusuna bu suretle son verelim, çünkü kendilerinin hasmı olan bir ihtiyarın

ölümünü beklemek onlara çok güç geliyor. Fakat bununla Flamininus gıpta edilecek ve atalarınınkine eşit sayılabilecek bir zafer kazanmış olmuyor, çünkü onlar düşmanları ve galipleri olan Pyrrhos'un intihar plânlarını keşfetmişlerdi".

Ptolemaios V, 1, 13 :

"Bebryk'lerin iç şehirleri şunlardır :

Libyssa 57° 3' 42° 4'

Appianos, *Syriake* 11 :

"Bu konuşmanın sonunda Hannibal Scipion'u dâvet etti. Scipion ise, eğer Hannibal Romalılar tarafından şüphe altında tutulan Antiokhos'la yaşamasaydı bu dâveti memnurlukla kabul edeceğini söyledi. Böylece harplerin sonunda, büyük komutanlara yakışır bir şekilde, birbirlerine olan düşmanlıklarını bir yana bıraktılar. Flamininus'la böyle olmadı, çünkü daha geç bir devirde Hannibal, Antiokhos'un yenilgisinden sonra, kaçıp Bithynia'da dolanırken, Flamininus kiral Prusias'a başka meselelerle ilgili bir elçi gönderdi ve Hannibal'den bir şikâyeti olmadığı, senatodan da emir almadığı ve Kartaca düştüğü için Hannibal tehlikesi ortadan kalktığı halde, Prusias'ın Hannibal'i zehirle öldürtmesine sebep oldu. Hannibal'e bir zamanlar aşağıdaki kehanette bulunduğu söylenir : "Hannibal'in kalıntılarını Libyssa toprakları örtecektir". Böylece kendisi Libya'da öleceğine inanıyordu. Fakat Bithynia'da Libysson nehri ve ona göre adlandırılmış Libyssa düzlüğü vardır. Ben bu şeyleri Hannibal ve Scipion'un büyüklüğünün, Flamininus'un ise küçüklüğünün bir anısı olarak yan yana koydum".

Pausanias VIII, 11, 11 :

"Hannibal, ölümünden sonra Libyssa topraklarında yatacağına dair Ammon'un bir kehanet sözünü duymuştu. Bundan dolayı Romalıların kudret ve kuvvetini yıkacağını, vatanı Libya'ya geri döneceğini ve orada ihtiyarlıyarak hayatını tamamlayacağını ümid ediyordu. Fakat Romalı Flamininus kendisini diri olarak ele geçirmek için büyük gayretler sarfetmeğe başlayınca canını korumak için Prusias'a sığındı. Fakat kiral tarafından terkedilince bir atın üzerine atladı ve yalın kılıçla kendisini parmağından yaraladı. Birkaç saat at üstünde gittikten sonra yarası ateşlendi ve üçüncü günü öldü. Öldüğü yere Nikomdeia'lılar Libyssa demektedirler".

Eutropios IV, 5, 2 :

“Hannibal Antiokhos’un yenilgisinden sonra, Romalıların eline geçmemek için, Bithynia kralı Prusias’a sığındı. Fakat T. Quinctius Flaminius tarafından istendikte ve Romalılara teslim edileceğini anladıkta zehir içti ve Nikomedeia sınırları içinde Libyssa’da gömüldü”.

Martianus Capella VI, 688, 15 - 16 :

“Nikomedeia yakınında Libyssa adlı bir yer bulunmaktadır ki orası Hannibal’in mezarı ile meşhurdur”.

Yazarı bilinmeyen *liber de viris illustribus* (edit. F. Pichmayr, s. 49) ⁶:

“(Hannibal Antiokhos’un yenilgisinden sonra) Bithynia kralı Prusias’a sığındı. Orada bir Roma heyeti tarafından istenildikte yüzük taşının altında bulundurduğu zehiri içmek suretiyle öldü. Libyssa yöresinde bir taş lâhit içinde defnedilmiş bulunmaktadır ki bu lâhdin üzerinde bugün dahi şu yazıt okunmaktadır : “*Hannibal hic situs est*” (Hannibal burada yatmaktadır)”.

Ammianus Marcellinus XXI, 9, 3 :

“(İmparator Julianus) Boğazdan geçti. Kalkhedon ve Libyssa –ki orada Kartacalı Hannibal gömülüdür– üzerinden Nikomedeia’ya geldi”.

Libanius, *Vita 77 (Orationes I)* :

“Ertesi yaz veba yerine bu sefer de açlık hüküm sürerken tekrar oraya (yani Bithynia’ya) gitmeğe cesaret ettim ve giderken Libyssa’da (ki bu Libyssa bir mezar ve içinde yatan hakkındaki rivayet bakımından ünlü bir konaktır) açık ve sıcak bir havada bulutlar toplanıp şimşekler çaktı, şiddetli yağmur yağdı; ben de ateş yüzünden beklenilecek şekilde rahatsız oldum”.

Tzetzes (Çeçes), *Khiliades I*, 798 v. dd. :

“Kendisi ise (yani Hannibal) vatani olan Libyssa’da (yani Libya’da) öleceğini zannettiği halde Bithynia’nın Libyssa adlı bir yerinde zehir içmek suretiyle öldü. Zira Hannibal’e şu şekilde bir kehanette bulunulmuştu : “Libyssa toprağı Hannibal’in ölüsünü saklıyacaktır”. Daha sonraki bir zamanda Libyalı bir soydan olan Roma

⁶ Yazarı bilinmeyen bu eser M. s. 4. yüzyılda Sextus Aurelius Victor’un *De Caesaribus* adlı biyografik eseri ile birleştirilmiş ve o şekilde yayınlanmıştır. Hannibal’in zehiri yüzük taşının altında taşıdığı rivayetini Juvenalis de zikretmektedir (*Satir X*, satır 165).

İmparatoru Severus bu adamı, yani komutan Hannibal'i beyaz (yahut parlak) mermerden yapmış bir mezarda defnetti"⁷.

Tzetzes'in *Khiliades* I, 798/99 e ait yorum (J. A. Cramer's *Anecdota Graeca e codd. MSS. Bibl. Oxon.* III, s. 353) :

"Bundan başka (onun yanında) Libyssa kasabası. Arrianos'un "*Bithyniaka*" adlı eserinde yazdığı gibi burası şimdi "ta Boutiou" adını taşımaktadır"⁸.

Gözden geçirdiğimiz bu kaynaklar Bithynia kırallarının Roma'nın baskısı sonunda ölmüş olan ve onların can düşmanı bulunan bir Kartacalı komutan için öldüğü yerde büyük bir mezar anıtı yaptırmış olamayacaklarını ortaya koymaktadır. Bununla beraber Hannibal gibi meşhur bir adamın mezarı unutulmamış ve kaybolmamış olacak ki (meselâ Plinius'un sözlerine dikkat edilmesi) genellikle iyi kaynaklara dayanan 10 uncu yüzyıl Bizans bilgini ve tarihçisi Tzetzes'in yazdığı gibi onun ölümünden aşağı yukarı 400 yıl sonra Libyalı olan (Leptis Magna'lı) Roma imparatoru Septimius Severus (193 - 211) ırkdaşı bu büyük asker için mermerden bir mezar anıtı yaptırmıştır. Binaenaleyh bugün aranması gereken mezarın bu imparator tarafından yaptırılan anıt olması gerekir. Nitekim Sextus Aurelius Victor'un eseri ile birlikte yayınlanmış olan yazarı meçhul tarihte (yukarıda s. 533 not 6) bahsi geçen yazıtlı lâhtin bu imparator tarafından yaptırılmış anıta ait olması gerekir. Her ne kadar Bithynia'da lâtince yazıtlar nadir ise de bir Roma imparatoru tarafından yaptırılmış resmî bir anıtta lâtincenin kullanılmış olmasını tabii olarak karşılamak gerekir. Buradaki *Hannibal hic situs est* ibaresi Grekçe ἐνθάδε κατέκλιτε ya da ἐνθάδε κείτε'ye tekabül etmektedir ki aynı formülü Roma İmparatorluğunun bir çok ülkelerinde olduğu gibi Bithynia'da da gerek payen, gerek hıristiyan mezar yazıtlarında bulmak mümkün-

⁷ Severus'lar ailesinde ırktaşları Hannibal'in hayranlığı bir gelenek haline gelmiş olacak ki Septimius Severus'un oğlu ve halefi imparator M. Aurelius Antoninus Caracalla İlion'da Sulla ve Hannibal için heykeller diktirmiştir (Herodianus IV, 8, 6).

⁸ Nikomedialı Arrianos'un "*Bithyniaka*" adlı eseri kaybolmuştur. Fakat Bizanslılar zamanında biliniyordu (Photios, *Cod.* 93). Bk. Schwartz, RE. II, s. 1236. Ayrıca: C. Müller, *Fragmenta Historicorum Graecorum* III, s. 600 not 75 a. F. Jacoby, *Fragmente der griechischen Historiker* II B, s. 857 no. 156; II D, s. 566 not 28. Burada bir tahrif olduğu ve yorumcunun Arrianos'a Bizanslılar zamanına ait bir yer adını izafe ettiği anlaşılıyor. Arrianos'tan Bithynia için geniş ölçüde faydalanmış olduğu anlaşılın Stephanos Byzantios'un böyle bir şeyden bahsetmemesi bu hususu teyid eder mahiyettedir. Ayrıca bk. X. A. Sideridis, *KSyll.* 27, 1900, s. 286.

dür⁹. Bu durum yazarın lâhdi bizzat görüp görmediği ya da mezar anıtları için mutad bir formülü bu lâhit üzerinde de tasavvur ettiği probleminin hallini güçleştirmekte, hattâ kaynaklarımızın bugünkü durumunda imkânsız kılmaktadır.

Bütün kaynaklar mezar anıtının İzmit yöresinde Libyssa adında bir kasabada bulunduğunu bildirdiklerine göre ilk yapılacak iş Libyssa'nın yerini tesbit etmektir. Kaynakların büyük çoğunluğu Hannibal'in yaşadığı ve öldüğü yerin aynı olduğunu göstermelerine karşılık Pausanias aksi bir iddiada bulunmakta, Hannibal'in yaşadığı yeri bildirmemekte, buna karşılık öldüğü yerin oradan atla bir kaç saatlik mesafede bulunan Libyssa olduğunu yazmaktadır¹⁰. Cornelius Nepos ve Titus Livius muayyen bir yer adı bildirmemektedirler. Nikomedeia'ya tâbi topraklar içinde (*in finibus Nicomediae*)¹¹ bulunan Libyssa'yı Alexandros Polyhistor Bithynia'da deniz kenarında bir kale (φρούριον ἐπιθαλάσσιον), Plinius Bithynia'da bir *oppidum*, Martinus Capella Nikomedia yöresinde bir yer (*locus*), Libanius Bithynia'da bir konak (σταθμός) olarak göstermekte, Ammianus Marcellinus ise burasını Kalkhedon (Kadıköy) ile Nikomedeia (İzmit) arasında bulunduğunu kaydetmekle yetinmektedir. Plutarkhos burası hakkında daha fazla bilgi vermekte, Libyssa'nın deniz kenarında bir kumsalın hemen yanında büyük bir köy (ἐν δὲ Βιθυνίᾳ τόπος ἐστὶν θινώδης καὶ θαλάσσης καὶ πρὸς αὐτῷ κώμη τις μεγάλη Λίβυσσα καλεῖται) olduğunu ifade etmekte, Appianos ise Bithynia'da Libysson adında bir nehir bulunduğunu, bu nehrin hemen yanında ise bir düzlükte (yahut vadide) Libyssa'nın yer aldığını bildirmektedir (ποταμὸς

⁹ F. K. Dörner, *Inschriften und Denkmäler aus Bithynien (Istanbul Forschungen 14)*, s. 100 no. 110; s. 101 no. 113; s. 104/5 no. 121 (payen); s. 90 no. 100 (hıristiyan). F. K. Dörner, *Bericht über eine Reise in Bithynien (Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, philos. - hist. Classe, 75. Bd., 1. Abh.)*, 1952, s. 25 no. 34; s. 26 no. 35-38; s. 27 no. 39-40 (hıristiyan).

¹⁰ I. P. Miliopulos, NP. 3, 1921, s. 48 te Pausanias'ın verdiği bu bilgiyi kabul eden gibi görünmektedir.

¹¹ Nikomedeia arazisinin sınırlarına dair bk. W. Ruge, RE. XVIII, s. 488. Batı sınırını büyük bir ihtimalle Tuzla'nın biraz batısında Yelkenkaya burnu (*promuntorium Leukatas*) teşkil ediyordu. Bu husus Gebze yöresinde bulunan ve İzmit ile sınır arası mesafesini 31 Roma mili (45 km.) olarak gösteren (*a Nicomedia ad fines XXXI*) bir mil taşı tarafından teyid olunmaktadır (Th. Wiegand, *Athenische Mitteilungen* 33, 1908, s. 152 no. 7. F. K. Dörner, *Inschriften und Denkmäler aus Bithynien*, s. 71 no. 50; ayrıca bk. s. 44).

δ'ἔστι Λίβυσσος ἐν τῇ Βιθυνίᾳ καὶ πεδίον ἐκ τοῦ ποταμοῦ Λίβυσσα). Yalnız Ptolemaios Bithynialı'larla akraba olan Bebryk'lerin iç şehirlerine dair verdiği listede başta Libyssa'yı zikretmekte ve buranın coğrafi mevkiini $57^{\circ} 3'$ boylam ve $42^{\circ} 4'$ enlem olarak göstermektedir. Fakat burada metinde sonraki devirlerde tahrifat yapılmış ve Libyssa'nın İzmit Körfezi kuzey şehirleri listesine konulacağı yerde (bk. Ptolemaios V, 1, 3) körfezin güney şehirleri listesine geçirilmiş olduğu anlaşıldığından¹² bu pasajı bugünkü şekli ile kullanmamak herhalde daha doğru olur.

Libyssa'nın yerinin tesbitinde bu kaynaklardan başka *itinerarium*'lar, yani şehirler, kasabalar ve önemli konaklar arasındaki mesafeleri gösteren yol haritaları (*itineraria picta*), yahut yine ana yolları ve mesafeleri kaydeden cetveller (*itineraria adnotata*) bize yardımcı olmaktadır. Bunlardan birinci gruba giren eserler arasında halen Viyana'da bulunan ve *Tabula Peutingeriana* adını taşıyan ünlü haritaya¹³ bir göz gezdirecek olursak İzmit Körfezi'nin (*sinus Nicomedicus*) kuzey kıyısında Nicomedia ile Calcedonia (Kadıköy) arasında tek kasaba

¹² Bk. A. Forbiger, *Handbuch der Alten Geographie* II, s. 289 not f. Ptolemaios'un bu pasajını otantik olarak kabullensek dahi Libyssa'nın boylam ve enlemi olarak verdiği rakkamlar, diğer birçok yerlerde olduğu gibi, burada da büyük bir ihtimalle takribî olduğundan ve hatanın derecesini tesbit etmek mümkün olmadığından, Libyssa'nın yerini tam olarak tesbiti hususunda bize yardımcı olamaz. Bir örnek olarak Ptolemaios'un V, 1, 2 de Nicomedeia için verdiği bilgiyi gözden geçirelim. Burada bu şehrin boylamı $57^{\circ} 30'$ (doğu) ve $42^{\circ} 30'$ (kuzey) olarak gösterilmekte, ayrıca VIII, 17, 4 te en uzun günün 15 saat 10 dakika olduğu bildirilmektedir. (Libyssa için böyle bir kayıt yoktur). Bu da aşağı yukarı $42^{\circ} 20-25'$ kuzey boylamına tekabül eder. Bu mevki İskenderiye meridyeninin $1/4$ saat = $3 \frac{3}{4}$ batısına düşmekte, dolayısı ile $56 \frac{1}{4}$ ya da $56 \frac{3}{4}$ (doğu) derecelik bir boylama uygun gelmektedir. İzmit'in tam mevkii ise W. v. Diest'e göre (*Petermann's Geographische Mitteilungen, Ergänzungsheft* 125, Taf. 1) $29^{\circ} 55 \frac{1}{2}'$ Greenwich = $47^{\circ} 35 \frac{1}{2}'$ (doğu) ve $40^{\circ} 46'$ (kuzey) dir (ayrıca bk. W. Ruge, RE. XVII, s. 486).

¹³ K. Miller, *Weltkarte des Castorius, genannt die Peutinger'sche Tafel*, Segment IX, No. 2. Miller'in bu etüdünden sonra 12.-13. yüzyılda çizilmiş olan bu haritanın M. s. 4. yüzyıl ortalarında (365 e doğru) vücuda getirildiği anlaşılan Castorius'un dünya haritasının bir kopyası olduğu genellikle kabul edilmiştir. Ayrıca bk. K. Miller, *Itineraria Romana. Römische Reisewege an Hand der Tabula Peutingeriana dargestellt* (1916), s. 656, harita 209, 216. Fakat bu nazariyeye karşı daha sonraları Cuntz ve Kubitschek gibi araştırmacılar tarafından şüpheler izhar edilmiş, bu haritanın yaklaşık olarak M. s. 170 yıllarına tarihlenen bir haritaya dayanmış olduğu ihtimali ileri sürülmüştür. Son zamanlarda G. Radke tekrar Miller'in tezini kabule mütemayil görünmektedir (*Der Kleine Pauly* II, s. 1489/90).

ve konak yeri olarak Liuissa (Libyssa) nın birbirine bitişik ince uzun üç dikdörtgen bina (*horrea* = zahire ambarı) şeklinde tasvir edilmiş¹⁴, Calcedonia ile Libyssa arasındaki mesafenin XXXVII Roma mili¹⁵, yani yuvarlak rakkamla 54 kilometre, Libyssa ile Nicomedia arasındaki mesafenin ise XXIII Roma mili (yani aşağı yukarı 34 km) olarak gösterildiğini görmekte gecikmeyiz (res. 1) :

Tabula Peutingeriana

Calcedonia -----
Liuissa XXXVII
Nicomedia XXIII

İkinci gruba giren *itinerarium*'larda ise şu mesafeler gösterilmektedir :

Itinerarium Antonini¹⁶

Wesseling	Parthey-Pinder		
s. 139/140	s. 65	Constantinopolis	mpm ----
		Calcedonia (traiectus ad Bithyniam)	mpm IIII
		Panticio	mpm XV
		Libyssa	mpm XXIII
		Nicomedia	mpm XXII
s. 231	s. 108	Calcedonia	mpm ----
		Pantecio	mpm XV
		Libyssa	mpm XXIII
		Nicomedia	mpm XXII

Bu iki cetvelde Calcedonia (Kadıköy) ile Libyssa arasındaki mesafe (iki kasaba arasında konak olarak Pantecio yahut Panticio = Panteikhion = Pendik gösterilmiştir) 38 Roma mili (56 km),

¹⁴ *Tabula Peutingeriana*'daki şehir ve kasaba şekilleri ve bunların buldukları yerlerin özellikleri ile ilgisi olmadığına dair: Kubitschek, RE. IX, s. 2142 (ç).

¹⁵ Bir Roma mili (*mille*) 1478, 50 m'dir. Bk. Kubitschek, RE. IX, s. 2136.

¹⁶ Bu eserin tam adı *Itinerarium provinciarum Antonini Augusti* olup Wesseling tarafından *Vetera Itineraria* (1745) adlı eserinde, sonraları ise G. Parthey ve M. Pinder tarafından (1845) yayınlanmıştır. Bu eserin imparator M. Aurelius Antoninus Caracalla zamanındaki bir esere dayanılarak (adı ona işaret etmektedir) imparator Diokletianus saltanatının ilk yıllarında yazılmış olduğu anlaşılıyor. Bk. Kubitschek, RE. IX, s. 2338 ve Radke, *Der Kleine Pauly* II, s. 1489/90.

Libyssa ile Nicomedia arasındaki mesafe ise XXII Roma mili (32,5 km) dir.

Itinerarium Hierosolymitanum¹⁷

Wesseling	Parthey-Pinder		
s. 572/72	s. 271	Calcedonia	----
		mutatio Nasete mil	VII
		mansio Pandicia mil	VII
		mutatio Pontamus mil	XIII
		mansio Libissa mil	VIII
		ibi positus rex Annibal-	
		ianus qui fuit Afro-	
		rum	
		mutatio Brunca mil	XII
		civitas Nicomedia mil	XIII

Bu cetvele göre Calcedonia ile Libissa arası 36 mil (53 km), Libissa ile Nicomedia arası ise 25 mil (37 km)dir. Libyssa bir *mansio* (grekçesi *σταθμός*), yani bir konak yeri olarak gösterilmekte ve altında şu cümle bulunmaktadır: “Orada Afrikalıların (ya da daha dar anlamda Kartacalıların) kralı Annibalianus gömülüdür”¹⁸.

Adı bilinmeyen Ravenna’lı bir yazarın *Cosmographia* adlı eserinde¹⁹ iç Anadolu’dan, Bolu (Claudiopolis) ve Üskübi (Prusias ad Hypium) üzerinden Kalkhedon’(Kadıköy)a kadar gelen yahut Troia bölgesinden yine Kadıköy’e kadar uzanan yol üzerinde Nicomedia ile Chalcedon (Chalcidon) arasında tek konak yeri olarak Livissa yahut Lipissa verilmekte, bu *Cosmographia*’yi geniş ölçüde kaynak olarak kullandığı anlaşılan Guido adında şahsiyeti meçhul

¹⁷ *Itinerarium Burdigalense* ya da *Hierosolymitanum* adını taşıyan ve M. s. 4. yüzyılda tertiplendiği anlaşılan bu eser Fransa’da Bordeaux’dan Kudüs’e kadar giden yollar ve bu yollar üzerindeki başlıca konak yerlerini çeşitli listeler halinde kapsamaktadır. Bu *itinerarium* yukarıda zikrettiğimiz *Itinerarium Antonini* ile birlikte Wesseling, daha sonraları Parthey ve Pinder tarafından yayınlanmıştır. Ayrıca bk. Kubitschek, RE. IX, s. 2352 v. dd. Radke, *Der Kleine Pauly* II, s. 1489/90.

¹⁸ Yazarın burada Hannibal adını Büyük Konstantin ailesinden bir kişi, belki de onun yeğeni Annibalianus ile karıştırmış olması kendisinin tarihî bilgisinin pek kuvvetli olmadığına işaret etse gerektir (Kubitschek, RE. IX, s. 2354 ve not 54).

¹⁹ Bu yol kitabı 7. yüzyılda 5 kitap halinde yazılmış olup yine Parthey ve Pinder tarafından yayınlanmıştır: *Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographia*, ed. Parthey-Pinder (1860), s. 112, 363. Ayrıca bk. Funaioli, RE. I A, s. 305 v. dd. Radke, *Der Kleine Pauly* II, s. 1490.

bir İtalyanın yazdığı *Geographia* adlı eserde Nichomedia ile Chalcidon arasında yine tek konak yeri olarak Libissa yer almaktadır²⁰. Fakat bu son iki eserde konaklar arası mesafeler verilmemektedir.

Kaynaklar Libyssa'nın deniz kenarında kumsal bir nehir vadisinin yakınında olduğunu göstermelerine ve *itinerarium*'ların mesafeleri, aşağıda göreceğimiz gibi, Dil İskelesi yöresine işaret etmelerine rağmen bu yer her nedense uzak bir isim benzerliğine dayanılarak bir iç kasaba olan Gebze ile bir tutulmuştur. Çünkü Gebze'nin eski adı Dakibyza olup²¹ bu isim sonraları Gekbuze, Ghiviza, Gavize, Dschebse (Çebse), Dschebize (Çebize) ya da Gebizeh şekillerini almış ve bütün bu adların Libyssa'nın tahrif edilmiş şekilleri olduğu kabul edilmiştir. Nitekim 16 ncı yüzyıldan, P. Gyllius ve P. Bellon'dan itibaren, Avrupalı seyyah ve araştırmacılar Hannibal'in mezarını Gebze yöresinde aramışlardır²². Biz burada bu seyyahatnameleri teker teker gözden geçirecek değiliz²³; yalnız mezarın mevkii hak-

²⁰ *Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographia*. Ed. Parthey-Pinder (1860), s. 529. Ayrıca bk. Berger, RE. VII, s. 1931/32. Treidler, *Der Kleine Pauly* II, s. 880/81.

²¹ Dakibyza adının Bizans tarihlerindeki çeşitli şekilleri için: X. A. Sideridis, *KSyll.* 27, 1900, s. 267.

²² Bk. *Geographi Graeci Minores*, ed. C. Mullerus (1861), s. XVII-XVIII. A. Forbiger, *Lehrbuch der Alten Geographie* II (1877), s. 389-390, not f-g.

²³ Meselâ 18. yüzyıl seyyahları arasında R. Poccocke gösterilebilir (*A Description of the East and some other Countries* III [1743], s. 126): Yazar Gavise ya da Gebseh'nin Libyssa'ya tekabül ettiğini, bu hususta fazla bir araştırma yapmaksızın, kaydetmekle yetinmektedir. 19. yüzyıl: F. Murhard, *Gemälde aus dem griechischen Archipelagus* I (1807), s. 37: Yazar gemi ile İzmit Körfezinde seyrederken kendisine uzaktan gösterilmiş olan Gebisseh'nin eski Libyssa olduğunu yazmakta ve Hannibal'e olan hayranlığını patetik cümlelerle ifade etmektedir (ender olan bu seyyahatnamenin Gebze ile ilgili sayfalarının bir fotokopisini göndermek lütfunda bulunan Dr. H. B. Jessen'e teşekkürlerimi sunarım).— O. F. von Richter (*Wallfahrten nach dem Morgenlande, aus seinen Tagebüchern dargestellt von J. Ph. G. Ewers* [1822], s. 381): Gjebseh'nin Libyssa olduğunu yazdıktan sonra orada bir kahvehanede geceyi geçirdiğini, onun yanında antik bir mermer lâhit gördüğünü ve isteyenin bunu Hannibal'in mezarı olarak kabul edebileceğini, fakat bundan başka orada Hannibal ile ilgili hiçbir ize rastlamadığını ifade etmektedir.— Polonyalı Kont E. Raczynski mezarın Kadıköy yöresinde Libyssa'da olduğunu kaydetmekle yetinmektedir (*Malerische Reise in einigen Provinzen des Osmanischen Reiches. Aus dem polnischen übersetzt von Frh. H. v. der Hagen*, [1824], s. 92).— Méry ise (*Constantinople et la Mer Noire* [tarihsiz], s. 451) Prinkipo (Büyüka) tepelerinden karşı Asya sahilinde rengi bakımından araziden ayrılan bir tümülüs gördü-

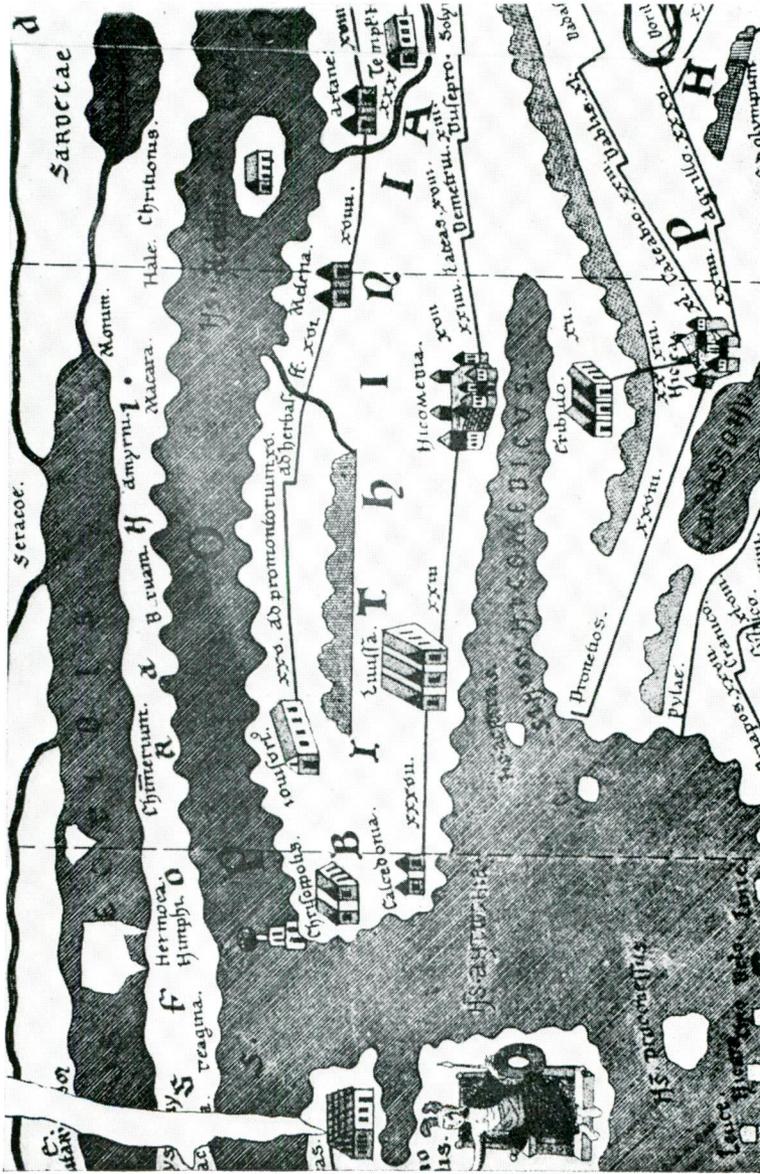
kında fikirlerin ne kadar birbirinden ayrıldığını birkaç misalle belirtmeğe çalışacağız.

19 uncu yüzyıl başlarında Lechevalier²⁴ Hannibal mezarının Gebze'nin kuzeyinde, bir tepe üzerinde gösterildiğini yazmakta ve seyyahları bu mezarı açmağa dâvet etmektedir. Graf Karl von Rechberg tarafından 1804/05 te Anadolu ve Ege Adalarına yaptığı bir seyahatte yanında bulundurduğu resamlara yaptırılmış resimlerden bir tanesinde²⁵ yüksekçe ve kayalık bir tepe üzerinde çeşitli mezarlarla ilgili ayakta dört sütun, bunların arasında yassı taş levhalar ya da şekilsiz taşlar ve bir de genç servi ağacı tasvir edilmiş bulunmaktadır (res. 2). Uzakta ise, İzmit Körfezinden

günü ve orada Hannibal mezarının bulunduğu rivayet edildiğini yazmakta, burada bir kazı yapılsa dahi bir şey bulunamayacağı, çünkü küllerinin yirmi yüzyıl içinde uçup gitmiş olduğu fikrinde bulunmaktadır. —A. -D. Mordtmann d. Ä., *Anatolien, Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien* (1850-1859). Eingeleitet und mit Anmerkungen versehen von F. Babinger (1925), s. 77: bu eserde Libyssa'nın Geze'ye tekabül ettiği oldukça kesin bir şekilde beyan olunmaktadır.— Ch. Texier, *Asie Mineure* (1862), s. 71 (= Ch. Texier-Ali Suad, *Küçük Asya I* [1339/1923], s. 132/33): Yazar bu eserinde *itinerarium*'lara başvurmuş olmakla beraber bunların gösterdikleri mesafelerin Gebze'ye uymadığının farkına varmamış, Gebze'nin Libyssa'nın tahrif edilmiş bir şekli olduğunu kabullenmiş, Hannibal mezarının üzeri çimenle örtülü bir tümülüs olduğunu, hiçbir yapı kapsamadığını ve orasının ilerde kazı yapacaklar için bâkir bir yer olduğunu kaydetmiştir. Bu seyahatnamelerden bazılarını sağlamakta bana büyük yardımda bulunan değerli meslektaşım Prof. Dr. S. Eyice'ye teşekkürü borç bilirim.- Çok daha sonraları (1949 da) V. Mirmiroğlu şu şartları yazmıştır: “Dakiviza bugünkü Gebze'dir. Bu kasaba Bitinya kıralları zamanında “Livissa” adını taşıyordu. Bizanslılar Livisa adını Dakiviza'ya tebdil etmişlerdir” (*Bulleten* 13, 1949, s. 318 not 22). Antik ve modern kaynaklara ve Wiegand'ın kazısına dayanan sayın dostumuz F. Dirimtekin, *İstanbul Fethi Derneği Dergisi* II (sayı 7 - 12), 1954 s. 58 v. dd. da Libyza'(!)'nın Dakibyz'a'ya eşit olduğunu, kasabanın ilk önce denize yakın bir yerde, Eskihisar'da, sonraları bugünkü Gebze'nin yerinde bina edildiği fikrinde bulunmuştur. Yalnız Wiegand'ın kazı ve araştırmalarının, dostumuzun yazdığı gibi, Eskihisar'ın 2 km. değil, fakat kuş uçuşu ile 8,5 km. doğusunda, yani bugünkü Dil İskelesi yöresinde yapıldığını göz önünde tutmak gerekir fikrindeyiz.

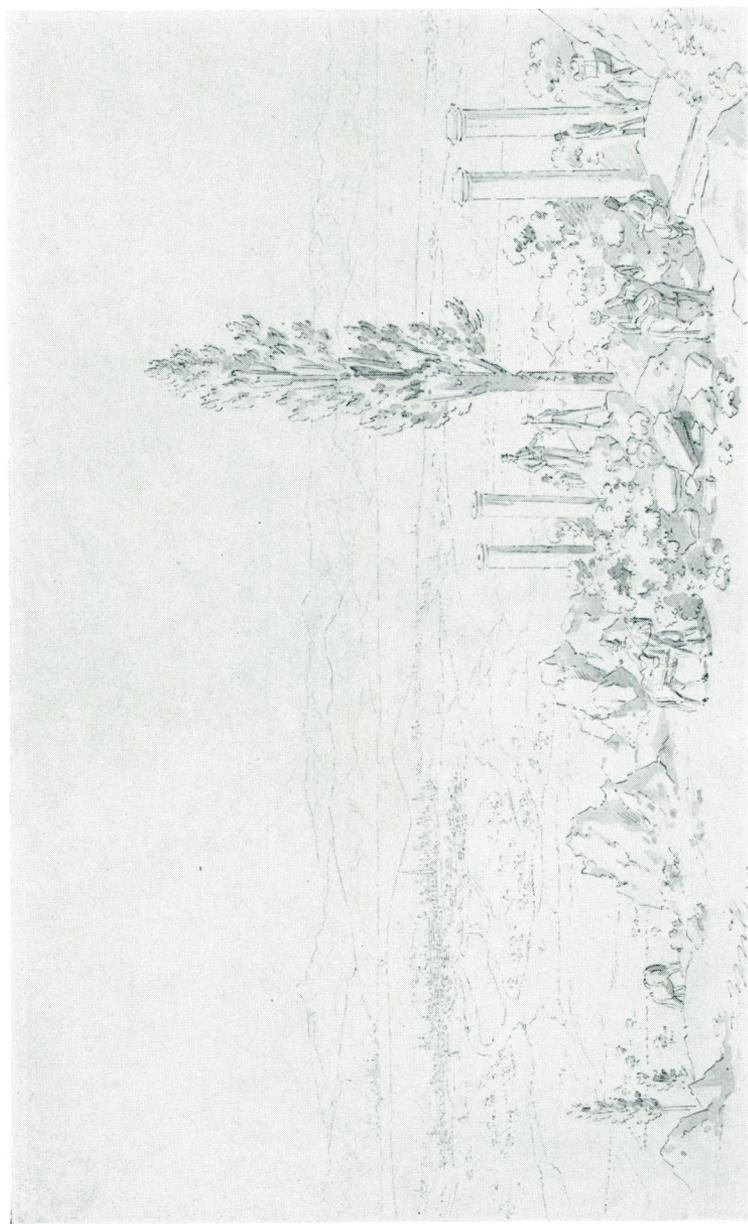
²⁴ *Voyage de la Propontide et du Pont-Euxin* (1800), s. 39.

²⁵ Bu albüm 1925 yılında tanınmış Alman arkeologu ve hâfiri Th. Wiegand tarafından satın alınmış, sonraları Berlindeki Alman Arkeoloji Enstitüsüne geçmiştir. Bu önemli albüme dair etraflı bilgi için: H. B. Jessen, *Archäologischer Anzeiger* 1965, s. 913 v. dd. Resim aynı makalede s. 929/30 da yayınlanmıştır. Hannibal'in mezarına dair: aynı yerde s. 919 not 9 da bibliyografya verilmiştir. Resmin iyi bir fotoğrafını bana gönderen Dr. Jessen'e teşekkürü borç bilirim.

Res. 1 — "Tabula Peutingeriana"nın Izmit Körfezi ve Bithynia'nın batı bölgelerini gösteren kısmı.

A. M. Mansel

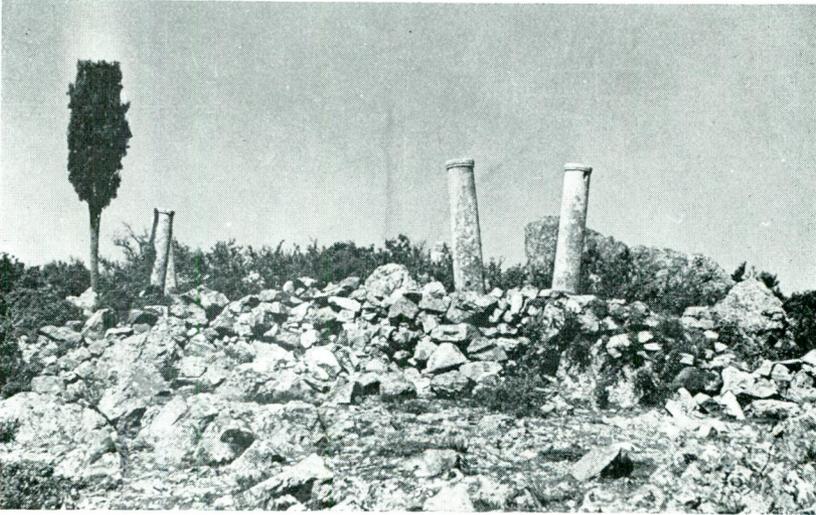

Res. 2 — Graf von Rechberg albumindeki “Hannibal in mezarı”.

A. M. Mansel

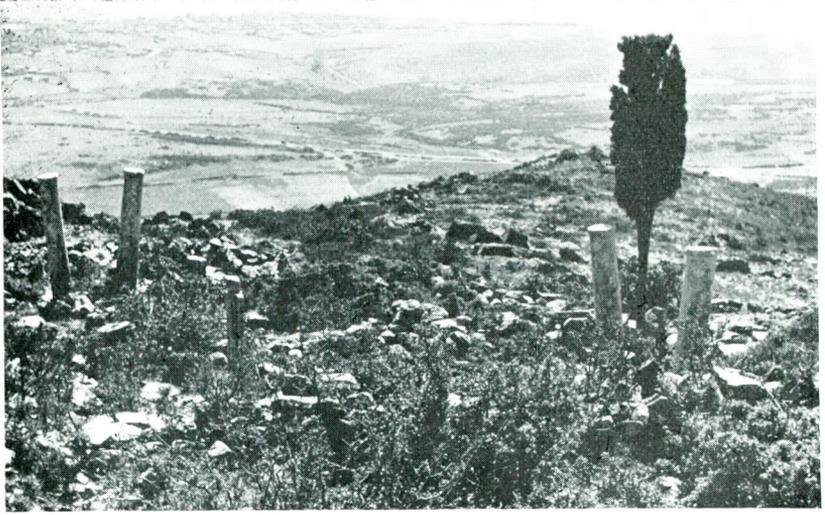

Res. 3 — Gaziler Tepesi'nin güney-doğu yamacı.

Res. 4 — Gaziler Tepesi'ndeki yatır mezarları ve bunları çevreleyen kuru taş duvarlar.

A. M. Mansel

Res. 5 — Gaziler Tepesi'ndeki yatır mezarlarının kuş bakışı görünüşü.
Geride Gebze.

Res. 6 — Gaziler Tepesi yatır mezarları alanının doğu kısmı. Geride Gebze,
“Annibal Tepe” (solda) ve İzmit Körfezi

Res. 7 — Gaziler Tepesi'nin doğu kesimindeki mezarlarla ilgili iki sütün
(Bizans devri)

Res. 8 — Gaziler Tepesinin kuzey-batı kesimindeki mezarlarla ilgili iki başka
sütün (Bizans devri).

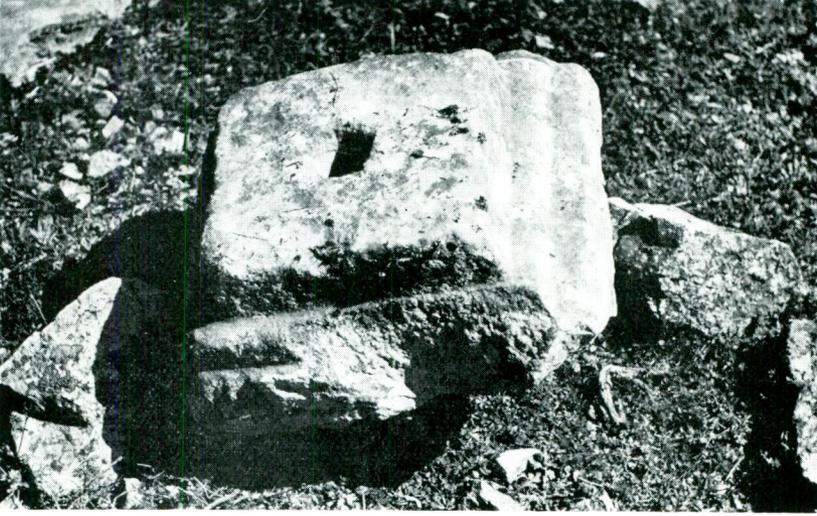
A. M. Mansel

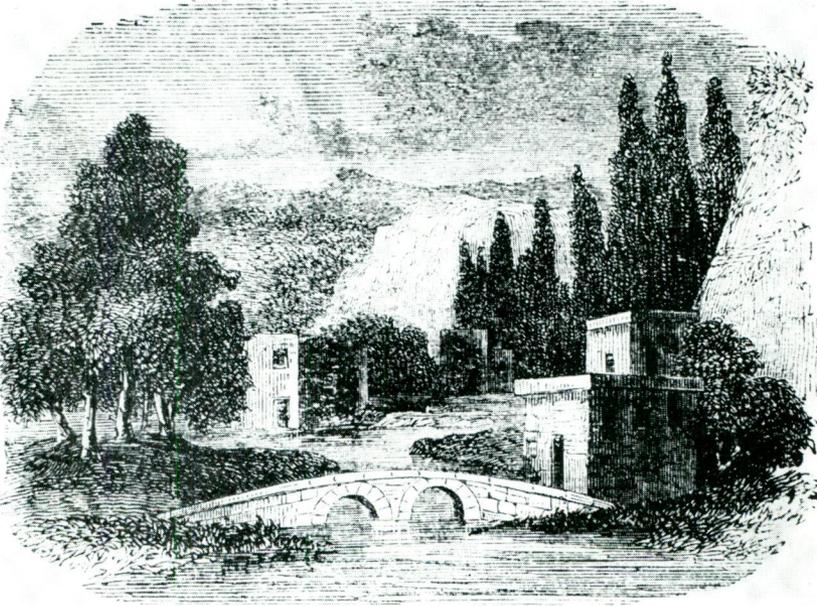
Res. 9 — Gaziler Tepesi : Profilli yassı taş levha (Bizans devri).

Res. 10 — Gaziler Tepesi : Sütun kaidesi (Bizans devri).

Res. 11 — Gaziler Tepesi: Paye kaidesi (Bizans devri).

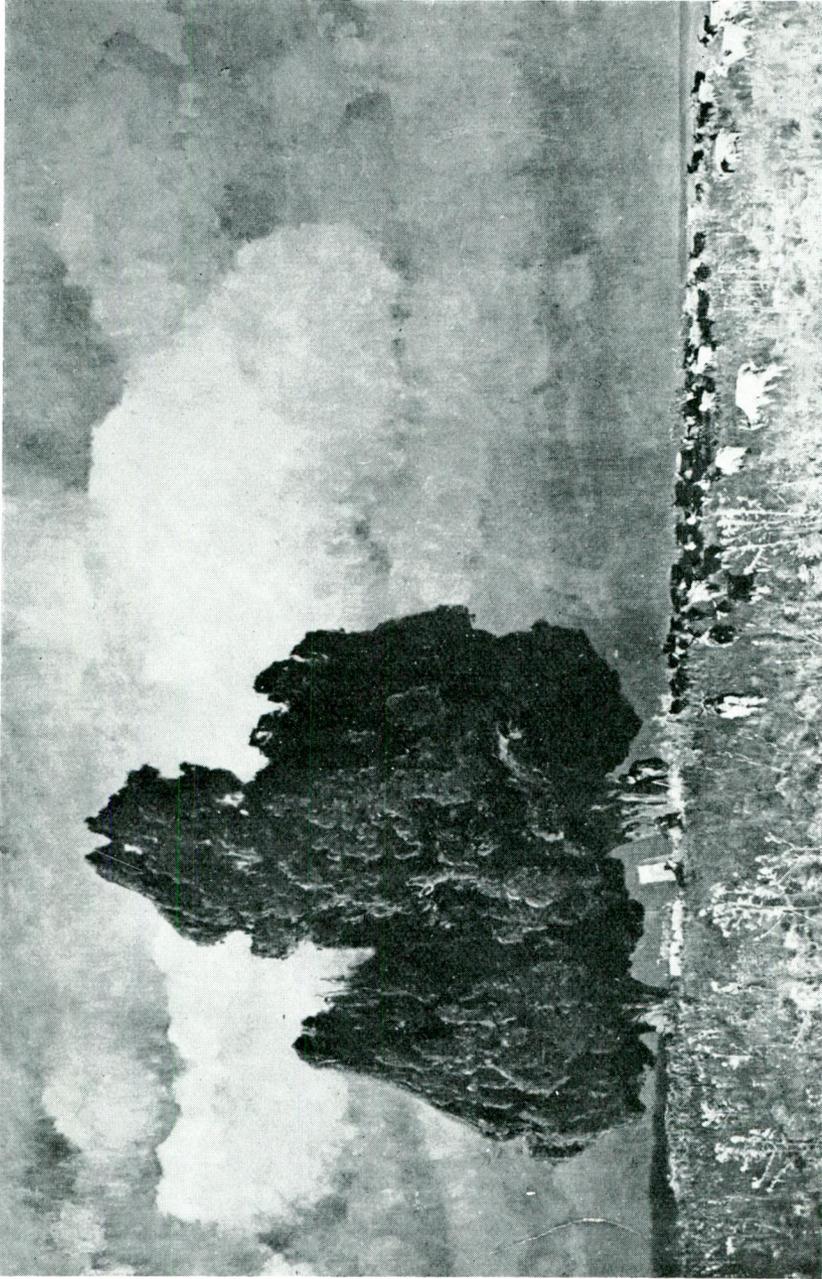
Res. 12 — “Hannibal’in mezarı”nı tasvir eden Ainsworth’un resmi.

A. M. Mansel

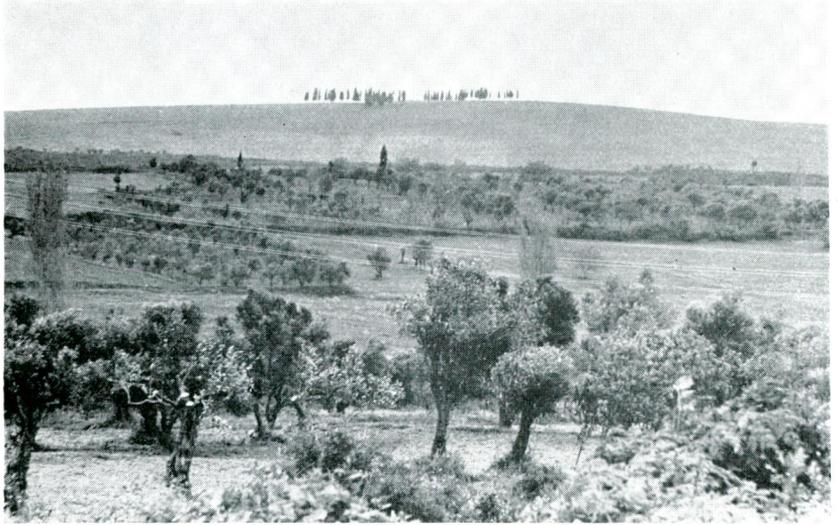
Res. 13 — Hannibal'in mezarı (E. Naumann'dan)

A. M. Mansel

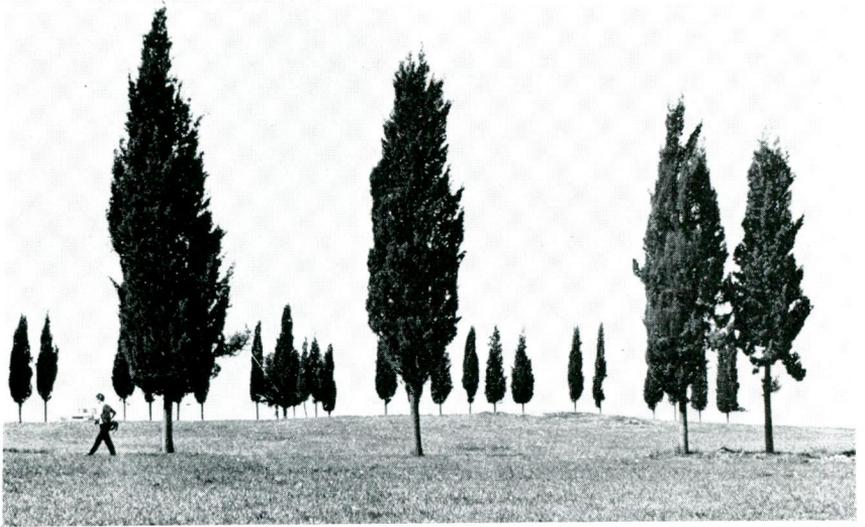

Res. 14 — E. Bracht'in "Hannibal'in mezarı" adlı tablosu.

A. M. Mansel

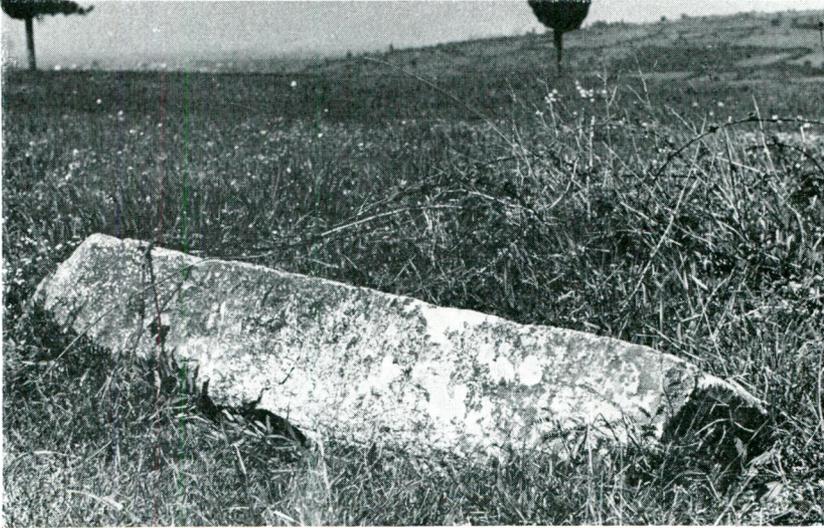
Res. 15 — “Annibal Tepe”nin Eskihisar’a inen yoldan görünüşü.

Res. 16 — “Annibal Tepe”nin üzerindeki serviler.

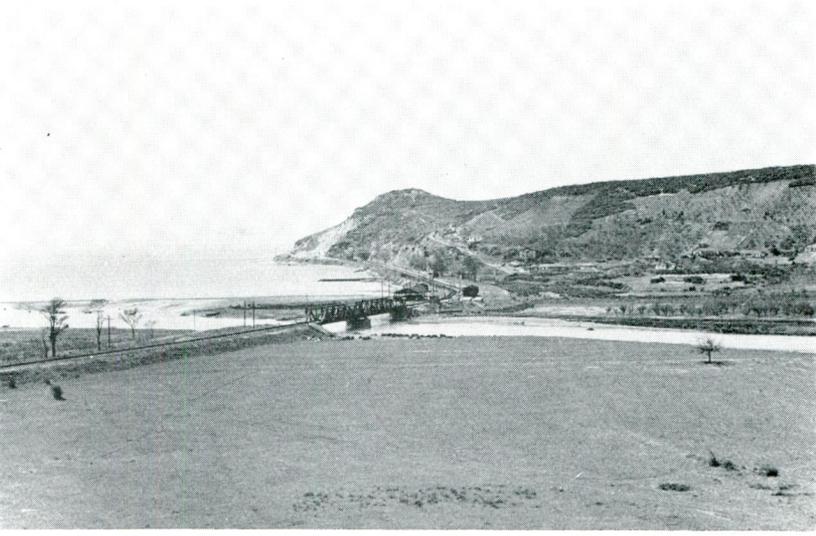
Res. 17 — “Annibal Tepe”deki serviler ve yatır mezarı kalıntısı.

Res. 18 — “Annibal Tepe”deki yatır mezarı kalıntısı.

A. M. Mansel

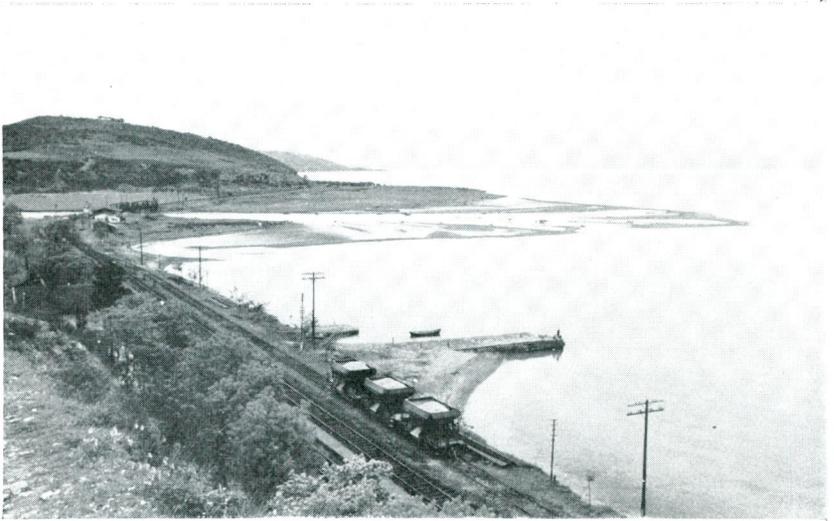

Res. 21 — Dil Dere yahut Ova Dere vadisi. Geride Geblez Tepe (1964).

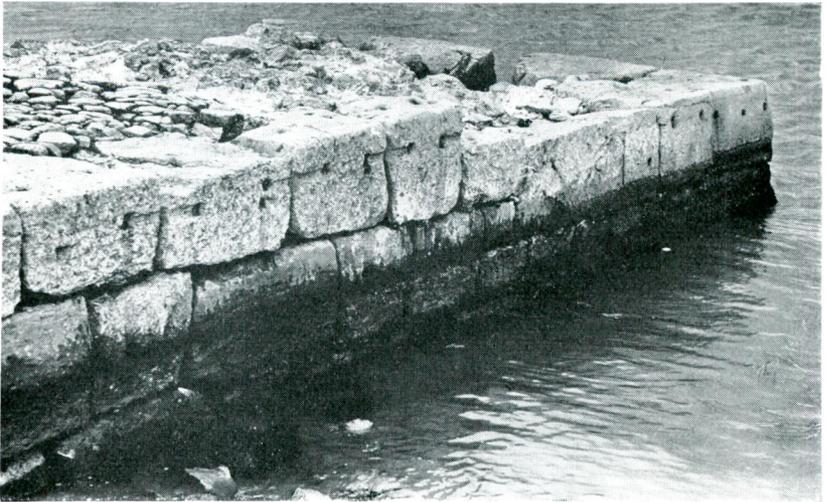

Res. 22 — Dil Dere vadisi ve Geblez Tepe (Güney yamacının oyulduğu görülüyor) (1968).

A. M. Mansel

Res. 23 — Dil Dere'nin ağızı. Ön plânda taş iskele.

Res. 24 — Dil'deki taş iskele.

Res. 25 — Dil'deki taş iskelenin kaldırımmlı üst sathı.

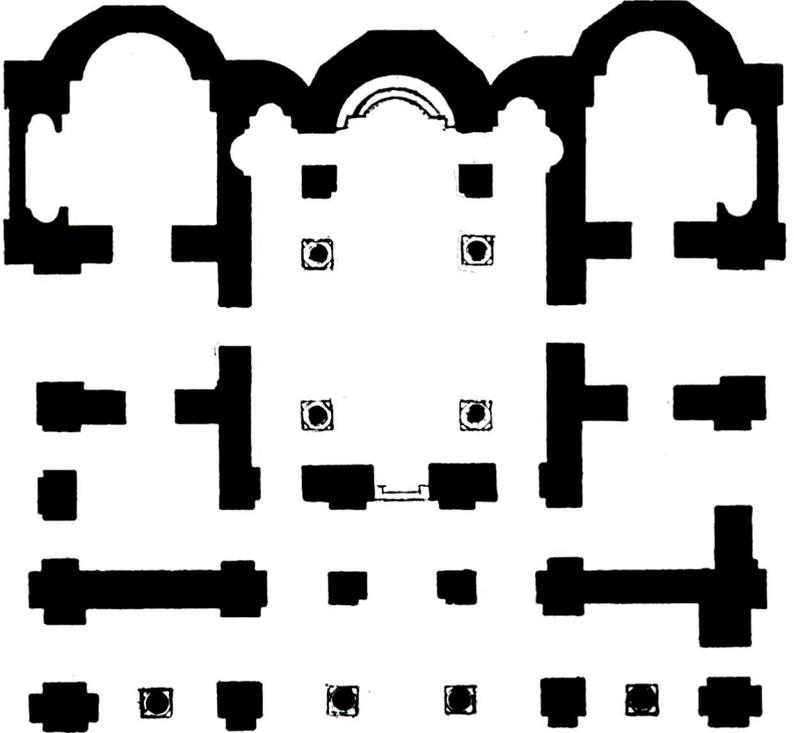

Res. 26 — Dil'deki taş iskelenin Bizans devri iç dolgusu.

A. M. Mansel

Res. 27 — Yılanca Bayır (doğu yamacı).

Res. 28 — Yılanca Bayır'da Wiegand tarafından meydana çıkarılan kilisenin plânı.

A. M. Mansel

Res. 29 — Yılanca Bayır'ın üst kısmı (1964).

Res. 30 — Yılanca Bayır ile Geblez Tepe arasındaki vadinin Geblez Tepe'den görünüşü.

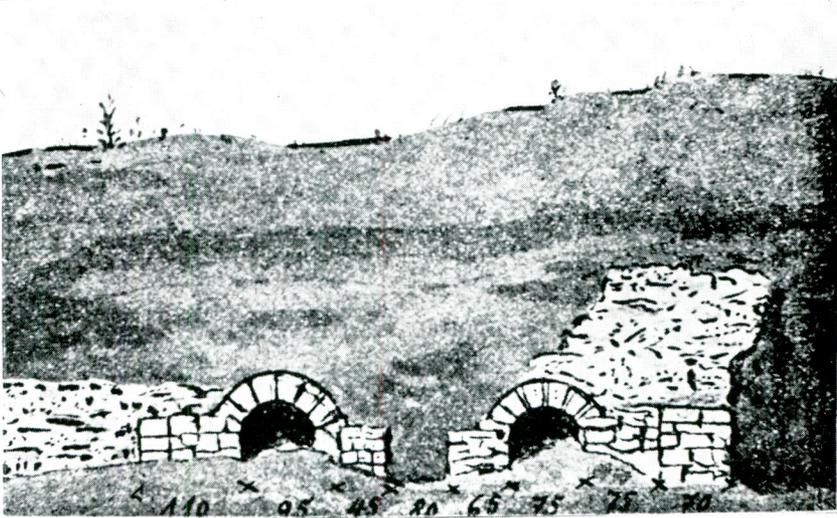
A. M. Mansel

Res. 31 — Yılanca Bayır ile Geblez Tepe arasındaki vadi. Geride Geblez Tepe (1964).

Res. 32 — Yılanca Bayırın batı yamacı.

Res. 33 — Libyssa'ya ait yapı kalıntıları (Wiegand'dan).

Res. 34 — Libyssa'ya ait sarnıç kalıntıları (1964).

A. M. Mansel

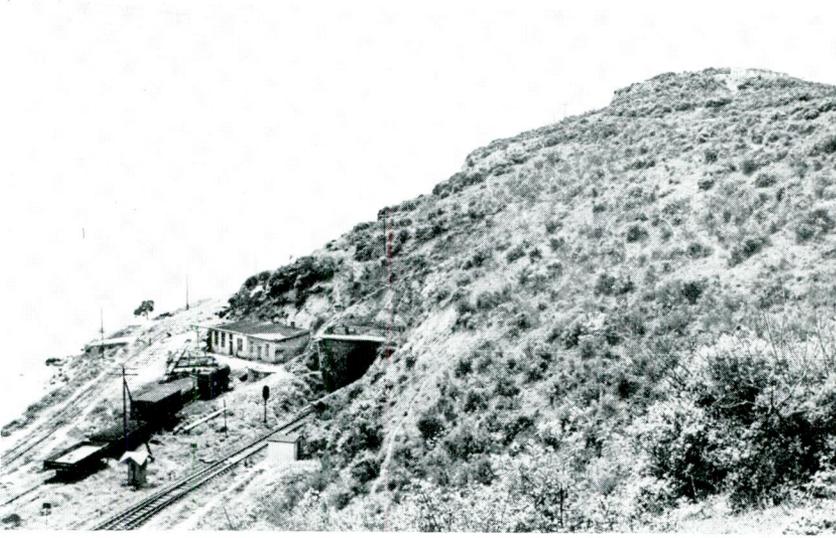

Res. 35 — Libyssa'ya ait sarnıç kalıntıları (1964).

Res. 36 — Geblez Tepe'nin Yılanca Bayır'dan görünüşü.

A. M. Mansel

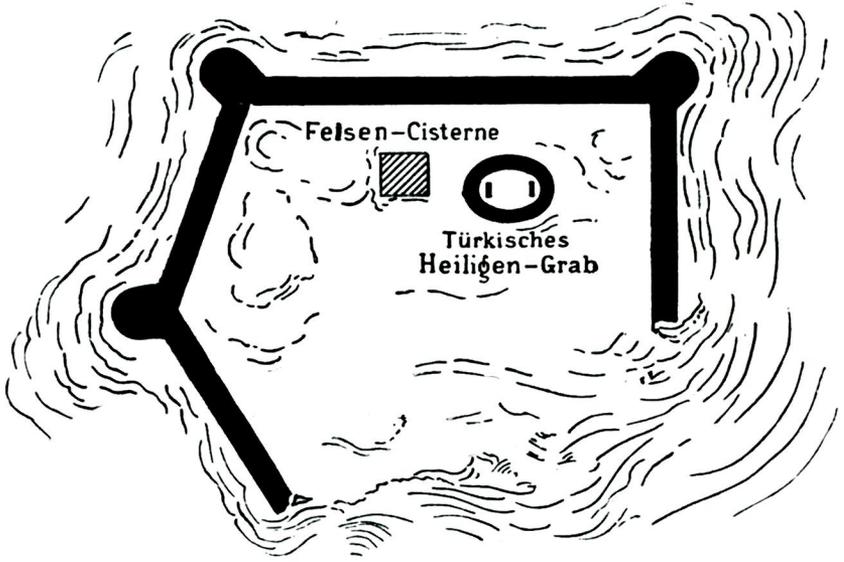

Res. 37 — Geblez Tepe'nin güney-doğu yamacı.

Res. 38 — Geblez Tepe'nin kuzey-doğu üst kısmı.

A. M. Mansel

Res. 39 — Geblez Tepe üzerindeki Bizans kalesinin plânı (Wiegand'dan).

Res. 40 — Geblez Tepe üzerindeki Bizans sur duvarlarının bugünkü durumu.

A. M. Mansel

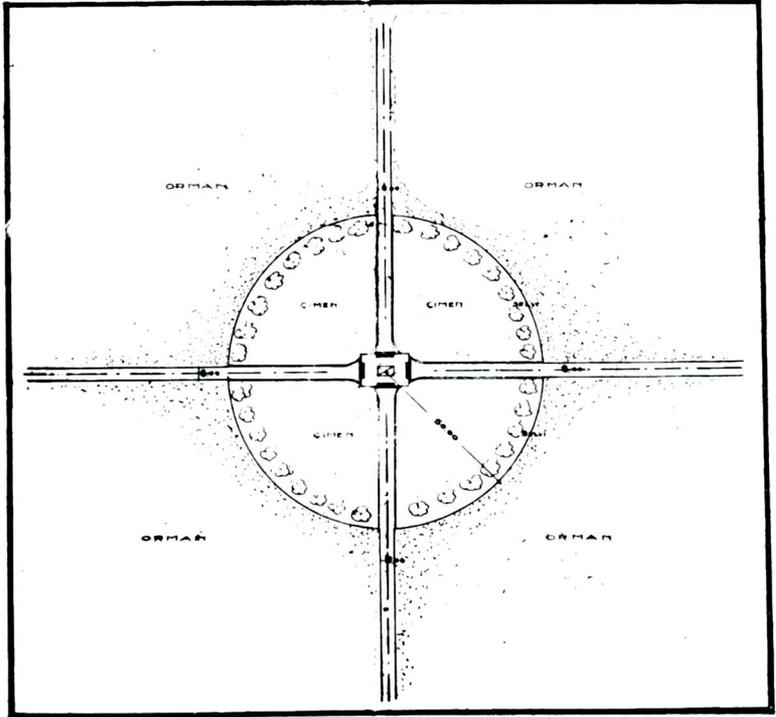
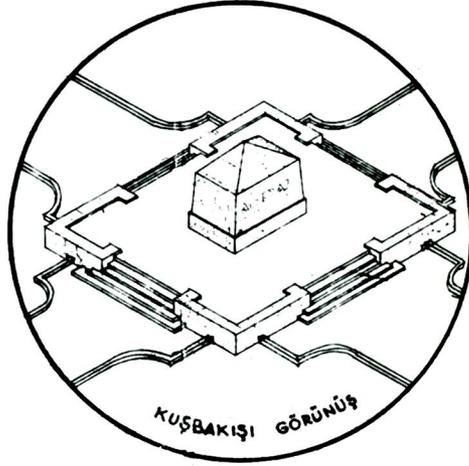
Res. 41 — Geblez Tepe üzerindeki Bizans sur duvarlarının kalıntıları.

Res. 42 — Geblez Tepe'deki yatır mezarı.

A. M. Mansel

ANIBALİN MEZARI

Res. 43 — “Annibal Tepe”de dikilmesi istenilen anıtın plânı ve kuşbakışı görünüşü (1936).

tepelerle ayrılmış, her iki ucunda birer cami kapsayan bir kasaba görülmektedir ki, burasının sağda Çoban Mustafa Paşa, solda Sultan Orhan camileri ile Gebze olduğu anlaşılmaktadır. Resmin altında ise şu yazı vardır: “Tombeau d’Annibal, que l’on voit à une demie heure du village de Gebize” (Gebze’den yarım saatlik mesafede görülen Hannibal’in mezarı). Nisan 1968 de Gebze dolaylarında yaptığımız bir inceleme gezisinde kasabanın kuş uçuşu ile 2,5 km kuzey-batısında ve Molla Fenari köyüne giden şosenin solunda 325 rakımlı “Gaziler Tepesi”nde eski şeklini aynen muhafaza etmiş olan bu yeri bulduk (res. 3 v. dd.). Burası etrafı intizamsız taşlarla örülmüş kuru duvarla çevrili (kalınlığı 0,90 - 1 m) (res. 4), ana eksenini aşağı yukarı kuzey-güney yönünde, biri dikdörtgen (içten eb’adı 5,80 × 5,40 m), diğeri güney ucu apsid şeklinde (7,40 × 5,80 m) iki alandan meydana gelmektedir (res. 5 - 6). Birinci alanda kuzey-güney istikametinde iki sütun (res. 7), bunların arasında 1,55 m. uzunlukta bir taş levha bir mezara işaret etmekte, doğuda yine aynı yönde iki mezarın bulunduğu anlaşılmakta, ikinci alanda ise etrafları taşlarla çevrili iki mezar, keza iki sütun arasında yer aldığı anlaşılan üçüncü bir mezar (res. 8) doğu-batı istikametinde yapılmış bulunmaktadır. Bu dört sütun (bugünkü yükseklikleri 1,94 m. dir) ve profilli diğer yassı mermer levhalar (res. 9) bir yuvarlak sütun ve bir kare paye kaidesi (res. 10 - 11) Bizans devrine ait bulunmakta ve burada (belki bir manastırla ilgili olarak) bir mausoleum’un bulunduğu işaret etmektedir. Türkler zamanında ise bu alan müslüman yatırları alanı haline sokulmuş ve devşirme Bizans mimarî taşları ile müslüman mezarları yapılmıştır. Burada bugün dahi mum yakıldığı bazı kalıntılardan anlaşılmaktadır. Bu tepeden güney yönünde çekilmiş olan ve Gebze’yi de kapsayan fotoğraflar (res. 6) Rechberg’in ressamlarının ne kadar itinalı ve dakik çalışmış olduklarını açıkça göstermektedir.

1894 te Vital Cuinet Gebze’nin Libyssa’ya tekabül ettiğini beyan ettikten sonra demiryolu yakınında (dolayısı ile Gebze’nin güneyinde) bir tümülüsü (yığma tepesi) Hannibal’in mezarı olarak kabullenmekte, demiryolu yapılırken bu tepenin sathî ve gayrî ilmî bir şekilde araştırıldığını, tepenin üzerindeki ağaçlar arasında bir atın kemiklerine rastlandığını, bunların yanında ise birkaç aşınmış taştan başka bir şey bulunmadığını kaydetmektedir²⁶. Fakat bu tümülüsün yerini

²⁶ *La Turquie d’Asie. Géographie administrative, statistique, descriptive et raisonnée de chaque province de l’Asie Mineure* IV (1894), s. 689.

tasrih etmediğinden onu bugün tesbit etmek imkânsızdır. Belki tepe son senelerde demiryolu genişletilirken büsbütün ortadan kaldırılmıştır.

Diğer birtakım araştırmacılar (bilhassa 19 uncu yüzyılın son yarısında) mezarı Gebze'nin kuş uçuşu ile 700 m güney-doğusunda yayvan bir tepe (rakımı 182 m) üzerinde aramışlardır. Meselâ Colmar Frh. von der Goltz bu tepe üzerindeki mezarı oldukça etraflı bir surette târif etmektedir²⁷ : “Gebze'nin yakınında Hannibal'in intihar ettiği yer olduğu rivayet olunan mahal bulunmaktadır . . . . Trenden, Gebze istasyonuna girmeden önce, uzak bir tepenin üzerinde bugün Hannibal'in mezarı olarak gösterilen yeri görmek mümkündür. Mezar tarla taşları ile çevrili olup oval şeklindedir. İki servi ağacı iki kısa tarafta yer almakta ve bunlar uzaktan zirvesi kesik tek bir ağaç gibi görünmektedir. Bundan dolayı bu yer civar köylüleri tarafından “iki servi” olarak adlandırılmaktadır. Civardaki Türkler ve Rumlar bu mezara karşı hörmet göstermektedirler. Türkler burada meşhur bir şeyhin yattığını iddia etmekte, Rumlar ise buradaki yatırın bir martir (dün uğruna ölmüş şehit) olduğunu söylemektedirler”.

İstanbul'daki “Syllogos” derneği üyelerinden X. A. Sideridis Gebze, Libyssa ve Hannibal'in mezarına dair yazdığı dikkate değer bir makalede²⁸ aynı yer üzerinde durmakta, burasını Gebze'nin güney-doğusunda yarım saatlik mesafede göstermekte, harita üzerinde bu tepe, Gebze ve Gebze istasyonunun bir eşkenar üçgen meydana getirdiğini, Gebze'nin üçgenin kuzey, istasyonun güney ve tepenin doğu ucunda yer aldığını bildirmektedir. Bu tepenin üzerinde kuzey-güney yönünde olan mezar iki servi ağacı tarafından sınırlanmıştır. Mezara ait öteye beriye serpilmiş taşlar mevcuttur. Güneydeki ağacın dibinde, üzerinde hiçbir süs kapsamayan bir granit levha vardır. Kuzeydeki ağacın dibinde bulunan bir taş levha üzerinde çizgilerle monogram şekllendirilmediği geometrik bir motif görülmektedir. Fakat taş buraya pek eski bir zamanda konmuş olacak ki bu motif bir hayli aşınmış ve çizgileri belirsiz hale gelmiştir.

²⁷ C. v. d. Goltz, *Anatolische Ausflüge* (1896), s. 74/5. Aşağı yukarı aynı bilgileri şu eserde de bulmak mümkündür: L. E. Browski, *Ein Ausflug mit der “Anatolischen Eisenbahn” von Konstantinopel bis Biledjik und Nicäa* (senesiz), s. 26.

²⁸ X. A. Sideridis, *K.Syll.* 27, 1900, s. 280. Bu makalesinde yazar Hannibal mezarına dair hemen hemen bütün eski kaynakları, rivayetleri ve bazı seyahatnameleri toplamış olmakla beraber bunlardan gereği gibi faydalanamamış ve mezarın yeri hakkında yanlış sonuçlara varmıştır.

Civardaki bir fakir köylü topladığı paralarla mezarın üzerinde mumlar yakmaktadır. Zira etraftaki dindar halk bu mezarın Sultan Orhan'a ait olduğuna inanmaktadır. Bu sultana saygı göstermelerinin başka bir sebebi onun hastalara şifa verici bir kudrete sahip olmasından ileri gelmektedir. Sideridis bu mezarın esasında Hannibal'e ait olup olmadığı hakkında kesin bir hüküm vermemekle beraber buna mütemayil gibi görünüyor. Metne 1889 yılında bu mezarı ziyaret eden Alman Gezi Kulübünün çektiği bir fotoğraf ilâve edilmiş bulunmakta, bu resimde asırlık iki servi ağacı ayırd edilmekle beraber kâğıt ve klişenin fenalığından dolayı daha fazla bir şey görülememektedir. Alman seyyah ve araştırmacı E. Naumann ise bu mezar ve servilerin daha vâzih bir resmini vermiştir (res. 13)²⁹.

Aynı mezarın yağlı boya tabloları 19 uncu yüzyılın tanınmış Alman manzara ressamlarından Eugen F. P. Bracht tarafından yapılmıştır. 1893 te Berlin'de sergilenen bu tablolardan birinde iki tane asırlık servi ağacı arasında mezarın kalıntıları görülmekte, gök yüzündeki karanlık bulutlardan bir fırtınanın yaklaştığı sezilmekte, ayrıca bir keçi sürüsünün servilere doğru kaçtığı göze çarpmaktadır (res. 14). Her ne kadar resim romantik bir hava taşımakta ve Bracht'ın bu yeri bizzat görüp görmediği tesbit edilememekte ise de burada bir hakikat payı olduğu ve ressamın eski târiflere ya da fotoğraflara başvurmak suretiyle bu tabloyu yaptığı anlaşılmaktadır³⁰. Bu tablonun önemi Hannibal mezarının Avrupa ve bilhassa Almanya'nın aydın çevrelerinde ün kazanması ve bu alanda yapılacak araştırmalar için maddî imkânlar sağlaması bakımından etkili olmasındadır.

Bugün "Annibal Tepe" adını taşıyan bu tepedeki (res. 15) mezardan pek az iz kalmış, iki anıtsal servi ağacı ise ortadan kalkmıştır. Burada gizli kazılar yapıldığı ihbarı üzerine Maarif Umumî Müfettişi Tevhid Bey'in 1928 yılında yaptığı incelemeler ve düzenle-

²⁹ E. Naumann, *Vom Goldenen Horn zu den Quellen des Euphrat*, 1893, s. 18/19.

³⁰ Eugen Bracht için bk. U. Thieme - F. Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler IV* (1910), s. 502/03. M. Osborn, *Eugen Bracht (Künstler-Monographien, Nr. 97)* (1909), s. 74/75. Th. Wiegand, *Bosporus* 1907, N. F. III. Heft, s. 60. Bu tablonun üç versiyonu mevcut olup bir tanesi sanayici ve banka direktörü v. Siemens'te, ikincisi Hannover Eyalet Müzesinde ve üçüncüsü Münih'te özel bir koleksiyonda bulunuyordu. İkinci cihan harbinde kaybolan Hannover tablosunun bir fotoğrafını bana gönderen Dr. Jessen'e teşekkürlerimi sunarım.

diği raporda³¹ servilerden birinin kurumuş olduğu, civar halkı arasında dolaşan bir rivayete göre buradaki mezarın Eskihisar fâti-hine ait olduğu, Hannibal mezarının ise karşı cihette Tombuldere üstünde ve Eskihisar'a giden yol üzerinde bulunduğu, burada evvelce bazı lâhitler keşfedildiği, ahalinin kavlince buraya zaman zaman yabancılar gelip bir kılıç aradıkları ve bu kılıcın Hannibal'e ait olarak kabul edildiği yazılıdır. İkinci servinin 1934 te kurduğu anlaşılıyor³². Bugün ise etrafı tel örgülerle çevrili olan mezara ait sadece bir uzun blok göze çarpmakta (res. 17 - 18), mezarın etrafı 100 m. çapında bir daire teşkil eden genç servi ağaçları ile çevrilmiş bulunmaktadır (res. 16) (ayrıca bk. s. 549).

Fakat Hannibal'in mezarının Gebze yöresinde bulunmadığı bugün kesin olarak söylenebilir. Gebze'nin 2,5 km güneyinde bulunan istasyon Haydarpaşa'dan 44,5, İzmit'ten ise 46,750 km mesafedir. Halbuki Peutinger haritasında ve *itinerarium*'larda Libyssa İzmit'e daha yakın olarak gösterilmekte ve İzmit - Gebze antik yolunu düz bir hat şeklinde tasavvur etsek bile (asgarî 42 km) Peutinger haritası ve *itinerarium Antonini*'deki mesafe 32,5 ile 34 km arasında değiştiğinden arada 8 - 10 km lik bir fark bulunmaktadır. Vâkıa *itinerarium* mesafelerinde, yukarıdaki cetvellerden anlaşılacağı gibi, 2 - 4 km'lik farklar göze çarpmaktadır. Fakat 8 - 10 km'lik bir farkı kabullenmek imkânsızdır. Esasen Roma *itinerarium*'larını ilk yayınlamış olan Wesseling Libyssa = Dakibyza hususunda mütereddit kalmış³³, coğrafyacılarından Mannert ve Forbiger bu faraziyeyi reddetmişler³⁴, filolog ve tarihçi C. Müller ise burasının sonradan taşıdığını kabullendiği τὰ βοουτίου adına dayanarak (ταβαυτία, τὰ βαυτίου) Libyssa için Tavşancıl'ı teklif etmiştir³⁵. İngiliz seyyahı Ainsworth ise mezarın mevkii üzerinde oldukça etraflı bir surette durmuş, antik kaynakları ve hattâ *itinerarium*'ları gözden geçirdikten sonra Libyssa'nın Gebze'ye tekabül edemeyeceği, fakat Hereke olması

³¹ Bu rapor Milli Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler G. Müdürlüğü 732.43/7 no. lı dosyasında mevcuttur. Bu dosyadan faydalanmama müsaade eden Genel Müdür Hikmet Gürçay'a teşekkürlerimi sunarım.

³² Gebze Maarif Memurunun 5/6/1943 tarihli yazısı (aynı dosyada).

³³ Wesseling, *Vetera Itineraria*, s. 139/40.

³⁴ Mannert, *Geographie der Griechen und Römer* VI, 3 (1801/2), s. 586. A. Forbiger, *Handbuch der Alten Geographie* III, s. 389/90, not f-g.

³⁵ *Geographi Graeci Minores*, ed. C. Mullerus II (1861), s. XVII - XVIII.

gerektiği sonucuna varmış ve eserine o civardan geçen bir dere üzerinde ve denize yakın bir yerde iki gözlü bir Türk köprüsünün yanında, romantik bir manzara içinde hayalî bir mezar resmi ilâve etmiştir (res. 12)³⁶. Seyyah ve araştırmacı W. Leake ise ilk defa olarak Libyssa için Dil İskelesi'ni ileri sürmüş³⁷, bu faraziye daha sonraları Chr. Hülsen'in tavsiyesi üzerine³⁸ Dil İskelesi yöresinde incelemelerde bulunmuş olan O. Schwab³⁹ ve ondan sonra H. Kiepert⁴⁰ tarafından kabul edilmiştir.

Anadolu'daki kazı ve incelemeleri ile tanınmış olan Alman arkeoloğu Th. Wiegand Dil İskelesi yöresinde 1902 yılında Schwab'tan daha etraflı bir inceleme gezisi yapmış, bu gezinin sonuçlarını "Hannibal'in mezarının mevkiine dair" adlı bir makalede bir harita ile birlikte (res. 19) yayınlamıştır⁴¹. Wiegand Gebze'den Hereke'ye giden eski yol üzerindeki Türk köprüsü (res. 20) ile deniz kenarı arasındaki Dil Dere (ya da Ova Dere) vadisinde (res. 21-23) hiçbir antik esere rastlamadığını yazmakta, fakat Kaba Burun'u döndükten ve batıya doğru gittikten sonra manzaranın birden bire değiştiğini ve burada eski bir iskân yerine işaret edebilecek izlerin belirdiğini kaydetmektedir. Nitekim 150 rakımlı Yılanca Bayır'ın (res. 27) doğu yamaçlarında (res. 30-31) tarlaların üst sathında çanak çömlek ve kiremit kırıkları, bundan başka 13 m. kadar uzunlukta takip edilen tuğla ve kireç harcı ile yapılmış büyücek bir binanın kısmen kemerli olan temel kalıntıları (res. 33) ve onun gerisinde enkaz yığınının meydana geldiği anlaşılan 40 m. uzunluk, 29 m. genişlik ve 6 m. yükseklikte bir tepe görülmekte⁴², Yılanca Bayır'ın denize yaklaştığı yerde ise kalıntılar kaybolmakta, fakat bayırın batısında tekrar ortaya çıkmaktadır. Bu kısımda antik rıhtım duvarları, sarnıçlar (res. 34 - 35), kırmızımtırak

³⁶ W. F. Ainsworth, *Travels and Researches in Asia Minor, Chaldea and Armenia* I (1842), s. 18 v. dd. Hannibal mezarının resmi s. 9 un başında bulunmaktadır. Bu resmin bir fotoğrafını bana veren General Cevdet Çulpan'a teşekkürlerimi sunarım.

³⁷ *Journal of a Tour in Asia Minor* (1824), s. 9.

³⁸ *Berliner Philologische Wochenschrift* 16, 1896, s. 28-30.

³⁹ *Berliner Philologische Wochenschrift* 16, 1896, s. 1661 v. d.

⁴⁰ *Special-Karte von Westkleinasien* (1892), pafta III ve *Formae Orbis Antiquae*, pafta IX. Ayrıca bk. E. Oberhammer, *Geographisches Jahrbuch* 22, 1899, s. 237.

⁴¹ *Athenische Mitteilungen* 27, 1902, s. 321 v. dd. lev. XII.

⁴² *Aynı makale*, s. 325 res. 4.

bir sıva ile sıvalı ev duvarları mevcuttur⁴³. 1873 te demiryolunun bu kısmını inşa etmiş ve 1902 gezisinde Wiegand'a refakat etmiş olan Alman mühendisi Eckerlin o zamanlar bu kısımlarda 3 m. ye kadar ayakta duran ev duvarları, ayrıca kesme taşlardan yapılmış bir **takım** duvarlar gördüğünü, fakat bunların demiryolu inşası esnasında ya tahrip edilmiş, ya da toprak altında kalmış olduğunu beyan etmiştir. Bundan başka bu yerlerde antik sikkelere de rastlanmaktadır. Fakat bu iki iskân yerinin birbirinden yaklaşık olarak 800 m. uzakta bulunması (res. 19 deki haritaya bk.) Wiegand'a göre şöyle bir soru ile karşılaşılmasını gerektirmektedir : Bunlardan acaba hangisi Libyssa'ya tekabül etmektedir? Wiegand'a göre her iki yer de aynı antik kasabanın mahalleleri olarak kabul olunabilir ve böylece hem *itinerarium*'lara, hem de Plutarkhos ve Appianos'un verdikleri bilgilere uyugun bir oturma yeri tesbit edilmiş olur. Wiegand bu yerin stratejik durumu üzerinde de durmakta, karşıdaki Hersek Dili'nden ötürü burasının İzmit Körfezi'nin en dar yerine tekabül ettiğini (3 km), buradan kestirme olarak İzniğe ulaşmanın mümkün olduğunu belirtmekte⁴⁴,

⁴³ Aynı makale, s. 326.

⁴⁴ Dil İskelesi Ortaçağda birçok orduların ve bu arada Haçlı ordularının karşı tarafta Helenopolis ve Kibotos gibi kasabalar kapsayan Hersek Dili'ne geçmelerine şahit olmuş, daha sonraları ise bir geçit iskelesi olarak, demiryolunun inşasına kadar, önemini korumuştur. Bu yerin Bizans devrinde ne gibi bir ad taşıdığı kesin olarak bilinmemektedir. Arrianos'a izafe olunan τὰ βοσπίου adının buraya ait olamayacağına yukarıda işaret etmiştik (not 8). W. Tomaschek, *Zur historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter (Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften, Wien, philohist. Classe CXXIV, 1891)* s. 6 da Suidas'a dayanarak burasının Darkon iskelesi (ἐμπόριον ὁ Δάρκων) olduğunu ileri sürmekte, Wiegand ise (*Bosporus*, N. F. III. Heft, 1907, s. 81) bunu kabule mütemayil görünmektedir. Tomaschek ayrıca bütün bu kıyı bölgesinin birçok defalar ad değiştirdiğine değinmekte, meselâ Anna Komnena zamanında "Aigialoi" (Αἰγιαλοὶ) adını taşıdığını ve civardaki tepeler bölgesinde "Pelekanon" (Πελέκων) un bulunduğunu kaydetmektedir. Sideridis (*adı geçen makalede*) burasını doğrudan doğruya "Pelekanon" olarak adlandırmaktadır. Miliopulos'a göre (NP. 3, 1921, s. 494; 5, 1923, s. 299 v. dd.) Pelekanon Darıca'ya (to Riçion) yakın bir yerdir. Mirmiroğlu Pelekanon'u Darıca ile Eskihisar arasında "Aya Yorgi" manastırı yöresinde aramaktadır (*Bellefen* 13, 1949, s. 320). F. Dirimtekin (*adı geçen makale*, s. 52 ve s. 48 ile 49 arasındaki kroki 1) Pelekanon için Mirmiroğlu ile aynı fikirdedir. Dil İskelesi için Aigialoi adını kabul eder. Evliya Çelebi (*Seyyahatname* II, s. 61) "Gekbuze Dili" iskelesinde 2 han, 2 kmeççi dükkânı, 1 bozahane, 2 bakkal dükkânı ve Sultan Murad IV ün bostancıbaşı Mustafa Ağanın yaptırdığı bir çeşme bulunduğunu bildirmekte ve Hersek Dili'nin meydana gelişi ile ilgili şu hikâyeyi anlatmaktadır: "Rivayet olunur ki Orhan Gazi sırında

diğer taraftan burası Kadıköy'le İzmit'in hemen hemen ortasında olduğundan buradan her iki şehre ulaşmanın kolay olduğunu açığa vurmaktadır.

Wiegand aynı zamanda Kaba Burunu meydana getiren Geblez Tepe'yi (rakımı 70 m) de incelemiş (res. 21 - 22, 31, 37 - 38), bu tepe üzerinde aşağı yukarı 40 m. çapında poligonal bir plân gösteren Bizans kalesinin plânını (res. 39) da tesbit etmiştir ki⁴⁵ bu kalenin içinde kuzey surunun yakınında kayalığı oymak suretiyle meydana getirilmiş bir sarnıç, onun batısında oval şeklinde kuru duvarla çevrili bir müslüman yatır mezarı (res. 42) mevcuttur. Wiegand burada bir iskân yerinin bulunamayacağına kanidir.

Anadolu'nun antik topografyası üzerinde çalışmış olan W. Ruge ile İstanbul ve yöresine dair incelemeler yapmış olan J. Miliopulos ta Wiegand'ın bu fikrini kabullenmişlerdir⁴⁶.

İşte bu suretle Yılanca Bayır'ın doğu ve batı eteklerinde antik bir oturma yeri tesbit eden ve burasının Libyssa'ya tekabül ettiğini ileri süren Wiegand 1906 yılının yazında Kartaca tarihinin araştırmacıları ve bu büyük komutanın hayranları tarafından sağlanan paralar ve Anadolu Demiryolları idaresinin yardımı ile Yılanca Tepe'nin en üst kısmında bir kazı yapmış, bu kazının sonuçlarını bilimsel bir

seyyahı âlem bir derviş buradaki gemicilere gelüp "oğullar, beni karşıya geçirin" der. Onlar geçirmeyüp giderler. Hemen ol dervişî âlem ve âmil eteğine toprak doldurup "biz karşıya bi emrullahı tealâ geçeriz" deyu eteğinden toprağı deryaya dök-dükçe derya kara olur. Bu veçhile geminin ardınca yürür gider. Gemiciler bu hali gördükte "aman sultanım, boğazi doldurup ekmeğimize mâni olma. İstanbul'dan İzmit'e gemiler geçmez olur. Lûtfet, burası gemilerimize gerek" deyu rica ederler. O da 12000 adım kadar deryada gidüp doldurduktan sonra gemiye girer. Halâ onun için "dil" derler, bir sivri kumsal burundur. Derviş hazretleri de karşı canibe geçtikte keşfi keramât ettiği için derhal ruhu pâklerini Cenabı Hakka teslim ederler. Gekbuze Dil İskelesi kurbunda "Dil Baba Dede" namı ile medfundur". Acaba Geblez tepe üzerindeki mezar bu dervişin mezarı mıdır? Dil İskelesinin 19 uncu yüzyıldaki durumu için bk. Ch. Texier, *Asie Mineure*, s. 70. Ch. Texier-Ali Suad, *Küçük Asya I*, s. 131. A. D. Mordtmann, *adı geçen eser*, s. 76. - Bugün Dil İskelesi'nde eski eserlerden hemen hemen hiçbir iz kalmamıştır. Yalnız denize doğru çıkıntı teşkil eden iskelenin, iç dolgusu ve bazı yerlerdeki üst kaldırım kalıntılarından, Bizans devrine ait olduğu anlaşılıyor (res. 23-26).

⁴⁵ Adı geçen makale, s. 324 res. 3. Miliopulos, NP. 3. 1921, s. 493 de burnun Kebres (Κέβρεζ) tepe adını taşıdığını bildirmekte ve bu adı "κύριζος" ile ilgili göstermektedir.

⁴⁶ RE. XIII, s. 203. Miliopulos, NP. 3, 1921, s. 484 v. dd.

dergide değil, fakat daha ziyade popüler bir karakter taşıyan “*Bosporus*” adlı İstanbul’da çıkan bir Alman dergisinde yayınlamıştır⁴⁷. Wiegand, Hannibal mezarının Geblez Tepe’de olamayacağı (?) düşüncesi ile⁴⁸ 150 m. rakımlı Yılanca Bayır’ın (ya da İbrikar Bayır) zirvesinde kazıya başlamış, fakat birkaç günlük bir çalışmadan sonra mezar yerine aşağı yukarı kare plânlı (17,90 m. uzunluk ve genişlikte) üç nefli ve üç apsidli bir kilise bulmuştur (res. 28)⁴⁹. Kilisenin duvarları tuğla hatlılı moloz taşları ve bol kireç harcı ile yapılmıştı. Kilise iki narteks kapsıyordu. Arka cepheye ait sütun ve sütun başlıkları karışık bir durumda bulunmuştu. Kapı çerçeveleri mermerdendi. Orta nef’te, birbirinden 4 m. mesafede 4 sütun bir kubbe taşıyordu. Zemin geometrik şekiller meydana getiren çeşitli renkte mermer levhalarla kaplanmıştı. Wiegand eski bir mezara rastlamak ümidi ile kilisenin ortasında, 4 sütun arasında derine inen bir sondaj yapmış, fakat hiç bir şey bulamamıştır. Bu negatif sonuçtan sonra Wiegand, mezarın daha aşağılarda olabileceği düşüncesi ile, güneye doğru 25 m. uzunluk ve 4 m. genişlikte bir tranşe açtırmış, bu tranşede zeytinyağı ve şarap imalâthaneleri izlerine rastlamış, daha sonra açılan çeşitli tranşelerde ise bir takım duvarlar, bir şapel ve üzerleri yassı taşlarla örtülü hıristiyan mezarları bulunmuş, böylece gerek büyük kilisenin, gerek bu kalıntıların büyük bir manastır külliyesine ait olduğu anlaşılmıştır. Fakat Bizans tabakasının altında bazı yerlerde, Augustus devrine ait birkaç sikke ve taştan kabaca yontulmuş silindirik bir kül mahfazasının gösterdiği gibi⁵⁰ bir Roma iskân tabakası izlerine rastlanmıştır. Diğer taraftan kilisenin sütunları, başlık ve kaideleri de bunların esasında Romen olduklarına ve Bizanslılar tarafından işlendiklerine işaret etmektedir.

Wiegand’a göre burası 9 uncu yüzyılda yapılmış olan Niketiaton kilisesi ve manastırındır ki bu külliye 12 inci yüzyılda Selçuk akınları sonunda tahrip edilmiştir⁵¹. Wiegand bu menfi sonuca rağmen

⁴⁷ Th. Wiegand, *Hannibal’s Grab. Bosporus*, N. F. III. Heft, 1907, s. 60 v. dd. Ayrıca bk. J. Oehler, *Archäologischer Anzeiger* 1907, s. 419 v. dd.

⁴⁸ Wiegand, *adı geçen makale*, s. 68.

⁴⁹ Wiegand, *adı geçen makale*, s. 73, res. 4.

⁵⁰ Wiegand, *adı geçen makale*, s. 80, res. 9.

⁵¹ Tomaschek (*adı geçen makale*, s. 6) ve Sideridis’e göre (*adı geçen makale*) Niketiation kalesi bugünkü Eskihisar’a tekabül eder. Mırmıroğlu’na göre (*adı geçen makale*, s. 318 not 21) Niketiaton kalesi Çayırova’da idi. Dirimtekin bu yeri (*adı geçen makale*, s. 55/56) Üçburun yarımadası yöresinde Ağlıaltı’da aramaktadır.

Hannibal mezarının bir zamanlar bu tepe üzerinde bulunduğunu, birçok antik anıtların tahribine şahit olan 9. - 10. yüzyıllarda mezarın da yıkılarak malzemesinin kilisede kullanıldığını muhtemel görmekte ve Goethe'nin bir sözü ile makalesine son vermektedir: "Ben tecrübe-yi biricik gerçek bilim sayıyorum".

Bu kazıdan sonra mezar ve onun yeri üzerinde durulmamış, ancak 1934 yılı sonlarında ATATÜRK'ün bu büyük askerin mezarı ile ilgilenmesi, mezar yerinin tesbiti ve düzenli bir park haline getirilerek bir hâtıra taşı dikilmesini emretmesi üzerine tekrar aktüel bir konu olarak ortaya çıkmıştır⁵². Bunun üzerine Kocaeli Maarif Müdürü, Gebze Belediye Reisi ve Maarif Memuru, İstanbul Arkeoloji Müzeleri ve Güzel Sanatlar Akademisi Müdürlerinden müteşekkil bir komisyon kurulmuş, 10 - 12 Şubat 1935 te toplanan bu komisyon, Gebze'nin güney-doğusundaki "Annibal Tepe"deki mezarın Hannibal'e aidiyeti kesin olarak bilinmemekle beraber ötedenberi mezarın burada olduğu halk arasında bir gelenek halinde yaşadığı ve buradaki maksadın bu büyük adama karşı gösterilmesi istenen kadirşinashlığın sembolik bir ifadesi olacağı düşüncesi ile orada bir mezar anıtı dikilmesine ve ona göre projelerin hazırlanmasına karar vermiştir. Güzel Sanatlar Akademisi tarafından hazırlatılan projelerden 5 no. lısı Atatürk tarafından beğenilmiştir (Nisan 1935). Bu projeye göre (res. 43) tepenin üzerinde 100 m çapında bir daire meydana getirmek üzere serviler dikilecek, dairenin merkezinde üzerine dört taraftan birkaç basamakla çıkılan bir plâtfom (13 × 15 m) ve onun ortasında bir taş lâhit (3 × 5 m) bulunacak, bu anıttan dört tarafa, servilerin meydana getirdiği daireyi dörde bölen yollar uzanacaktı. Keşfi (1500) lira olarak hesaplanan bu anıtın inşa masrafları Kocaeli Vilâyeti bütçesinden karşılanacaktı. Fakat bu iş için gerekli para sağlanamamış olacak ki Kocaeli Vilâyetince iane toplamak yoluna gidilmiş, bu işin de bir sonuç vermemesi üzerine tepenin üzerine bir daire vücuda getirmek suretiyle serviler dikilmekle yetinilmiştir. Bu servilerin bir kısmı bugün dahi mevcuttur (res. 15 - 17).

1951 de bu mezar-anıt işi tekrar ele alınmış, devrin Cumhurbaşkanlığı Celâl Bayar bu alanda tarihî incelemeler yapılması ve ona göre sahanın tanzimi isteğinde bulunmuştur. Bu işle görevlendirilen

⁵² Aşağıdaki bilgiler Eski Eserler ve Müzeler G. Müdürlüğündeki 732.43/7 no. lı dosyadan derlenmiştir.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdür Muavini Rüstem Duyuran 24/7/1951 de etraflı bir rapor hazırlamış, buna rağmen müsbet hiçbir iş yapılmamıştır.

1961 de kültür işlerine karşı ilgi gösteren Yapı ve Kredi Bankası aynı yere bir mazartaşı dikmek istemiş, fakat bu iş için Bayındırlık Bakanlığınca bir proje hazırlanacağı bahanesi ile bu işe de izin verilmemiştir.

1962 de Kocaeli Halk Eğitim Merkezince yeni bir faaliyet gösterilmiş, Roma kaynaklarından faydalanmak maksadı ile Roma Kültür Ataşemizin bu konu üzerinde eğilmesi (!) için Dışişleri Bakanlığına yapılan müracaat mezkûr Bakanlık tarafından, bu işin Üniversitelerimiz tarafından yapılabileceği mülâhazası ile, Millî Eğitim Bakanlığı kanalı ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Kürsüsüne intikal ettirilmiş, bu hususta bu satırların yazarı tarafından tanzim edilen rapor gerekli makamlara gönderilmiştir

1963 te Turizm ve Tanıtma Bakanlığı tarafından bu iş üzerinde tekrar durulmuş, Millî Eğitim Bakanlığı'ndan Atatürk zamanında yaptırılmış olan projeler istenmiş, projeler gönderildiği halde yine bir şey yapılmamıştır.

Antik kaynaklar ve bilhassa *itinerarium*'lar Libyssa'nın Dil İskelesi yöresinde ve Kaba Burun'un batısında bulunduğunu zannımıza göre büyük bir ihtimalle gösterdiğine göre Hannibal'in mezarını Gebze civarında değil, fakat Dil İskelesi yöresinde aramak gerekir. Wiegand'ın bütün bu bölgeye hâkim olan ve Yılanca Bayır'a nazaran denize daha yakın ve daha gösterişli olan Geblez Tepe (Kaba Burun) üzerinde, burada hiçbir antik kalıntı bulunmadığı bahanesi ile, durmamış olmasının mânasını pek anlayamıyorum. Mezarların iskân yerlerinin ortasında değil, fakat dışında ve gösterişli yerlerde yapılması âdet olduğuna ve tepe üzerindeki yatacın gösterdiği gibi, burada bir mezar tradisyonu mevcut olduğuna göre Hannibal'in Septimius Severus tarafından yaptırılmış olan mezar anıtının bir zamanlar bu tepe üzerinde yükselmiş olması faraziyesi bize makul gibi görünüyor. 1964 ilkbaharında bu bölgeye yapılan bir inceleme gezisinde Fakültemizin fotoğraf uzmanı Aziz Albek tarafından çekilen fotoğraflar bütün bu bölgenin Wiegand zamanından beri pek az değişmiş olduğunu göstermekte idi (res. 21, 30 - 32, 36 - 38). Meselâ Geblez Tepe üzerindeki oval yatır mezarına el sürülmemiş, yalnız Bizans kalesinin

taşları pek çok yerlerde temellere kadar sökülüştü (res. 40 - 41). 1968 ilkbaharında yaptığımız ikinci bir gezide ise bu kesimde demiryolunun çift hatlı olarak inşası ve denize doğru uzanan tepelerin altından tüneller açılması yüzünden durumun tamamıyla değişmiş olduğunu tesbit ettik. Nitekim Geblez Tepe'den devamlı olarak taş çıkarılmakta, yatır mezarı ise ortadan kalkmış bulunmaktadır. Diğer taraftan taş temini için tepenin Körfeze bakan güney yamacı (Kaba Burun) devamlı olarak oyulmaktadır ki (res. 22) bu hal bu hızla devam ettiği takdirde yakında Geblez Tepe'nin tamamıyla ortadan kalkacağından korkulabilir. Büyük bir şantiye halini alan deniz kenarındaki kısımlar, bilhassa Yılanca Bayır'ın doğu ve batı yamaçları ve bunların arasındaki vadiler (res. 30 - 32) tünellerden çıkarılan toprak ve molozlarla doldurulmakta, yamaçlardan taşlar sökülmekte, bu suretle Libyssa'nın son kalıntıları yok olup gitmektedir. Bu durum karşısında bu yerlerde bir arkeolojik araştırma yapılmasının mânâsı pek kalmamıştır. Eğer Hannibal için, sırf sembolik anlamda, bir mezar anıtı dikilmek isteniyorsa zannımıza göre en elverişli yer (büsbütün ortadan kalkmadığı takdirde) Geblez Tepe'dir. Bu suretle hem antik kaynaklara, hem de topografik araştırmalara sadık kalındığı bilim dünyasına duyurulmuş ve ATATÜRK'ün emri, biraz geç olmakla beraber, yerine getirilmiş olur⁵³.

⁵³ Gebze'den Muallim Köyü üzerinden gelen yol bugün dahi Geblez Tepe'nin üzerine ulaştığına göre yolu biraz islâh etmek suretiyle turistlerin burasını ziyaret etmeleri kolayca sağlanabilir.

